

..

PŘEHLED

politických a kulturních dějin islámských zemí

od vzniku islámu do konce 18. století

Druhá část

Rudolf Veselý

XI. MONGOLSKÉ STÁTY NA PŘEDNÍM VÝCHODĚ A VE VÝCHODNÍ EVROPE

Na počátku 13. stol. stav muslimské. Asie silně připomínal situaci před vpádem Seldžuků. Rozdíl byl ten, že místo rozpadlého státu abbásovského byla rozdrobená říše seldžucká. Po smrti sultána Muhammada b. Malikšáh se říše Velkých Seldžuků rozpadla, a jen energickému sultánovi Sandžarovovi se podařilo uchovat si pro sebe Chorásán (1117- 1157). Avšak i ten ovládla brzy po jeho smrti dynastie Chórezmšáhů. Zakladatelem této dynastie byl Qutbuddín Muhammad, který jako místodržitel seldžuckého sultána Barqijáruqa (1094-1104) spravoval území jižně od Aralského jezera, nazývané Chórezm (v letech 1097-1127) a od svého sultána obdržel čestný titul Chórezmšáh – král Chórezmu. Vazalský vztah chórezmijského vladaře zůstal zachován až do Sandžarovy smrti. Potom se sultánu Alp Arslanovi (1156-1172) podařilo získat pro svou říši, která se mezitím rozšířila na východ a na sever, samostatnost. Jeho nástupce Tekeš (1172-1199) získal Chórasán a ‘Alá‘uddín Muhammad (1199-1220) připojil k říši celý ostatní *Írán*, dnešní Afgánistán a další území v Transoxanii. Za vlády tohoto Muhammada II. dosáhla říše svého největšího rozsahu a vlivu. Když se Muhammad II. pokusil zmocnit se Ázerbajdžánu, pronikl do zájmové sféry ‘abbásovského chalífy an-Násira (1180-1225). Tento chalífa byl neobyčejně schopný politik, který pod svou vládou sjednotil jižní a střední Mezopotámii a pronikal dále do západního Íránu a na sever do Kurdi-stánu a Ázerbajdžánu. Boj chalífy Násira s Chórezmšáhem je zajímavý tím, že obě strany se pokoušely opírat se o ší‘itské elementy. Chalífa se opíral o ší‘itská bratrstva, rozšířená mezi posádkami hraničních tvrzí, chórezmšáh vyhlásil v r. 1217 vzdorochalífu a chystal se k vojen-ské srážce s Baghdádem. K té však již nedošlo. Pozdější prameny uvádějí (pravdivost jejich tvrzení může být sporná), že chalífa se obrátil se žádostí o pomoc proti Chórezmšáhovi k nově se vytvořivší síle, která přicházela z nitra centrální Asie, k vládci mongolských kmenů. Je-li tato informace pravdivá, znamenalo by to, že chalífa an-Násir uvedl do pohybu události, které se nejtíže ze všech postihly právě islámské země.

V rozlehlých stepních oblastech na západ a severovýchod od Číny žily vedle sebe dvě etnicky a jazykově dosti blízké kočovnické populace – Turci a Mongolové. Tyto populace jsou od počátku našeho letopočtu známy v čínských letopisech svými loupežnými nájezdy na jih a na východ. Z těchto oblastí vnitřní Asie vyšla v e 4. a v 5. stol. n. l. velká vlna hunské migrace a po ní několik dalších. Odtud vyšly impulsy, které vedly k expansi avarské a bulgharské, které dosáhly střední Evropy. Odtud přicházely také kmeny, sídlící na pomezí Íránu a v Turkistánu. Koktürk a Ujguři, a pak kmeny, které se dostaly do Íránu a do západní Asie, Qaracháni, Seldžuci a ve 12. stol. Qarachitajci.

Mongolská populace se dělila na řadu kmenů a kmenových svazů. Po stránce kulturní byli nejdůležitější Najmani, kteří vyznávali křesťanství v nestoriánském podání a znali tzv. ujgurské písmo. Dále tu byly kmeny Karajitské, Ojratské a Merkitské. V 10. stol. mongolské kmeny vypudily kmeny turecké z území přibližně dnešního Mongolska. Mongolské kmeny ovládali rodoví předáci. Kmeny vedly mezi sebou loupežné války, kvůli nimž se sdružovaly do dočasných seskupení.

V poslední čtvrtině 12. stol. se v kmeni Mangchol počal prosazovat mladý člen kmenové aristokratické rodiny. Temüďzin, který si získal ve svém kmeni takovou vážnost, že

byl prohlášen za vůdce svého kmene s titulem Čingischán (1196). Temüdzin začal kolem sebe soustřeďovat stoupence, s jejichž přispěním začal podrobovat ostatní mongolské kmeny. Během deseti let si nepřátelské kmeny podrobil nebo je zničil a stal se neomezeným pánem Mongolska, prvním vládcem všech Mongolů. Na shromáždění kmenů byl prohlášen vládcem všech Mongolů a byl mu znovu přiznán titul Čingizchán. Zdá se, že sjednocovací proces mongolských kmenů přivedl mongolskou aristokracii na myšlenku sjednotit pod svou vládou celý svět. Bylo to snad i pod vlivem křesťanského učení a čínské ideje „říše středu“. Mongolské heslo „jedno slunce na nebi, jeden pán na zemi“ zdá se dosti srozumitelně ukazovat, jakým směrem se ubíraly myšlenky těchto kmenových předáků.

Pro cíle, k nimž mongolská aristokracie mířila, bylo třeba se organizačně připravit – vojensky a státoprávně. Armáda, tvořená z kmenů, byla rozčleněna podle desítkové soustavy (základem byl 10ti členný oddíl) a rozdělovala se na stálé operativní celky – na křídla a střed.

Byla držena v přísné disciplíně. Na poli zákonodárství byly podle Čingischánova rozkazu shromážděny právní zvyklosti, utříděny a doplněny ve státní zákoník zvaný *jasak* (*jasa*), který na dlouho řídil veřejný život mongolské říše a byl základem pro regulaci vztahů v otázkách soukromoprávních.

Sjednocení a zorganizování mongolských kmenů ve státní útvar vyústilo v expanzi, která dala vznik mongolské velkoříši. Nejprve se Čingizcgán obrátil na východ. Ve dvou taženích si podrobil severočínskou dynastii Kin a v r. 1215 dobyl Peking. Tento úspěch dodal Mongolům sebedůvěry. Mongolové nadto získali zkušenosti při používání čínské vojenské techniky a zbraní, především se naučili používat střelného prachu.

Od r. 1217 hleděl Č na západ, na říši Chórezmsáhů. Bezprostřední příčiny mongolského vpádu není možno zjistit. Jisté je, že Chórezmsáh obdržel od Čingizchána list, v němž jej oslovoval jako „svého milého syna“, tj. jako svého vazala. Chórezmsáh přijal list vlídně, chystal se však k boji. Svými špehy si zjišťoval sílu mongolské armády, současně však byl sever chórezmijské říše plný mongolských kupců, kteří byli nepochybně Čingizchánovými špehy. Když dal chórezmijský správce v Otráru popravit skupinu mongolských kupců, podezřelých ze špionáže a potom také protestní poselstvo, došlo k válce.

Na podzim 1219 se daly mongolské armády ve třech proudech na pochod. Na počátku r. 1220 padla Buchára, Samarkand a Merw, které byly spáleny, muži byli vzati do zajetí, aby byli hnáni před útočníky proti vlastním lidem, zatímco ženy a děti byly odvedeny do otroctví. Prudkost útoku a bezohlednost mongolského vojska vzbudily hrůzu u obyvatel Chorásánu a Chórezmu. Chórezmsáhova vojska se rozpadala – buď přecházela k Mongolům nebo prchala. Mongolové měli vlastní bojové metody, které nebyly chórezmijské armádě neznámé, především známý jízdní útok a po něm následující ústup. Nové však bylo to, že Mongolové se nezdržovaly s obléháním opevněných měst. Bleskurychle projížděli krajinou a ovládali venkov, zatímco vyhladovělá města byla obležena až dodatečně. Obléhačské metody byly zdokonaleny použitím střelného prachu. Města, která byla dobyta, byla téměř vždy zničena. Šáh nebyl schopen postavit se se svými demoralizovanými armádami Mongolům na odpor. Spolehlivost chórezmijské armády rozhlašovala agitace o nesmyslnosti bratrovražedného boje mezi Mongoly na jedné straně a Turky na straně chórezmijské, či Turky na obou stranách, neboť v Čingizchánově armádě, která vtrhla do Chórezmu a Chorásánu byly většinou turecké pohraniční kmeny. Při pronásledování prchajícího Chórezmsáha Muhammada II., a pak jeho syna Džaláluddína Mengüberdiho, který se po řadu let marně snažil zorganizovat proti Mongolům obranu, se Mongolové za málo let a snadno zmocnili celé severní Persie a pronikli k Arménské vysočině a Ázerbajdžánu. Podél východního okraje Kavkazu pronikli 1223 do jižního Ruska a na Krym. Na Čingischánovu výzvu se tyto oddíly vrátily zpět na východ. Tím skončila první vlna mongolské invaze. Jihoruská tažení bylo prozatím bez významu;

v mongolských rukou však natrvalo zůstal severní Írán, Chorásán a Transoxanie. Tato území byla však takovým způsobem zničena, že se již nikdy nepodařilo plně obnovit jejich hospodářský život, navzdory určité renesanci na poč. 15. stol.

V roce 1227 před zahájením nového tažení na východ, Čingischán zemřel. Podle mongolského obyčeje byla říše rozdělena mezi jeho syny tak, že nejmladší byl vládcem Mongolska, jádra říše. Jeho starší bratři dostali ostatní části říše: Čagataj dostal Transoxanii a území na sever od ní, Ögödj obdržel východ, Džučí západ. Území, které se rozprostíralo k „západnímu moři“ mělo být teprve dobyto. Na shromáždění mongolských předáků v r. 1229 byl Ögödaj zvolen za „velkého chána“.

Nebyl to horlivý válečník, ale dobrý hospodář; zajistil přísun potravin z Číny do Mongolska, navázal obchodní spojení s Indií a západní Asíí, zaváděl pěstování nových plodin v Mongolsku (různé druhy ovoce a zeleniny) a založil hlavní město říše Qara Qorum. Organizoval armádu k novým tažením, která měla uskutečnit Čingizchánovu představu o mongolské velkoříši.

Mongolská vojska se dala na pochod západním směrem r. 1236. Měla zajistit dědický podíl zatím již zemřevšího Džučího pro jeho syny, z nichž nejvýznamnější roli hrál Batuchán. Tažení, vedené severně od Aralského jezera a Kaspického moře, zničilo stát povolžských Bulgharů. Jejich město Bulghar Mongolové zničili, a tak si otevřeli cestu do Ruska a východní Evropy. Mongolové zničili severoruská města v horním povodí Volgy, Moskvu, Jaroslavl a Murom. Nástup zimy je přiměl k pochodu je jih. Oblehli Kijev a v prosinci 1240 bylo dobyto toto hlavní město kijevského ruského státu a s tím skončilo kijevské období ruských dějin; těžiště Rusi se přeneslo na sever. Mongolové pokračovali v tažení dále na západ, do Podolska, Volyně a Haliče. V bitvě u Lehnice prorazili v dubnu 1241 slezského knížete Jindřicha II. a protáhli východní Moravou na jih, kde se spojili s jižní větví mongolské armády, která pronikla přes Karpaty do Uher, a v dubnu 1241 zničila v bitvě u Sajó armádu uherského krále Bély IV. V Uhrách se Mongolové začali usazovat, razili i vlastní mince a pronikli odtud dále na jih, až k Jaderskému moři.

Snad to byla smrt velkého chána Ögödaja v prosinci 1241, která přinutila Batuchána k návratu do Qara Qorum. Po Dunaji a přes jižní Rusko jeho armády protáhly do jižního Povolží. Zde strávili zimu a zde vzniklo nové město Saráj, centrum území, které Mongolové nově osídlili, v němž Batuovy nomádské sbory našly dostatek půdy a pastvin.

Batuchán se už na západ nevrátil. Spory o volbu velkého chána, na nějž si Batú sám dělал nárok, se protáhly na deset let. Až v roce 1251 byl bez odporu zvolen syn Tulujchána Möngkă (Mängü), Bátuovi blízký statečný a energický vůdce. Möngkăchán měl matku křesťanku, sám byl animista a k náboženským otázkám byl lhostejný a snášenlivý k jinověrcům. V této době začínalo v Mongolsku získávat převahu křesťanství, a bylo to především nestoriánství, s nímž začal soupeřit i římský katolicismus, když papež začal vysílat své posly k mongolským chánům. Vedle křesťanství měl silné pozice buddhismus a sílil i islám; šamanistický animismus začínal ustupovat.

Möngkăchán měl jako svůj hlavní cíl před očima cíl Čingizchánův, který Ögödaj jen částečně splnil. V Číně se získaná území měla dále rozšířit a mongolská vláda upevnit. Vedením čínských záležitostí byl pověřen Möngkův bratr Qubilaj.

Pro západní Asii určil Möngke jiného svého bratra, Hülägüchána, pod jehož velení byla postavena na tu dobu obrovská armáda (ke 200.000 mužů).

Poměry v Íránu byly po prvním mongolském vpádu značně neurovnané. Mongolové vládli pevně na severovýchodě Íránu, v Chorásánu. Ostatní části země zůstaly buď na nich nezávislé, nebo se ocitaly dočasně pod tlakem nájezdů, které Mongolové z Chorásánu podnikali. Po smrti posledního Chórezmsáha Džaláluddína Mängüberdiho (1231) byl Írán

rozdroben na drobné státečky, provincie, které byly na severu poplatny Mongolům. Ani na Kavkaze nebyla mongolská vláda pevná, vliv Saráje slábl a řada mongolských guvernérů se ukázala jako nespolehlivá. Jmenování Hülägüchána za vládce západní Asie jej mělo přimět k pokusu přivtělit natrvalo celou západní Asii k mongolské říši. Hülägü v roce 1255 vytrhl podél jižního břehu Kaspického jezera, ovládl severozápadní *Írán* a po zničení asasínského centra Álamútu se obrátil proti Baghdádu. Baghdád se rozhodl k obraně, třebaže se neměl čím bránit a turecké gardy nebyly ochotny bojovat se svými „bratry“ v mongolské armádě. 10. února 1258 vzal Hülägü Baghdád útokem. Město bylo zničeno – vyplněno, vyliďněno a spáleno. Chalífa al-Musta‘sim byl zabit. Kdysi mocný chalífát ‘Abbásovců zanikl po více než 500leté existenci. Byl zničen symbol jednoty sunnitské islámské obce. Avšak naprostá rozdílnost politických snah a cílů vládců v různých částech islámského a sunnitského světa způsobila, že nikdo se nevzchopil k obraně chalífátu a chalífy. Idea jednoty islámu, kterou ztělesňoval ‘abbásovský „kníže věřících“, zanikla a už nikdy nebyla v této podobě obnovena. Egyptští mamlúčí sultáni obnovili chalífát v Káhiře, avšak tato jejich snaha učinit z Egypta centrum islámského světa nebyla mimo egyptský stát příliš respektována. Pád Baghdádu znamená konec jedné historické epochy a začátek nového období islámských dějin.

Pád chalífátu, který si zachoval již jen jakousi duchovní autoritu, nikoli politickou, vyvolal radost u ší‘itů a křesťanů. Obě tyto skupiny obyvatelstva islámských zemí Mongolové šetřili. Zvláště křesťané viděli v Mongolech osvoboditele z muslimské nadvlády (Hülägüho manželka Doquz chátún byla nestoriánka a jeho rádce byl Nasíruddín at-Túsí, ší‘ita osvobozený z Alamútu). Ší‘ité i křesťané čile pomáhali při drancování Baghdádu a chánův kladný vztah ke křesťanům vzbudil také ohlas mezi křesťany v Syrii, Palestině a v Malé Asii. Povzbuzen tím pronikl Hülägüchán již v r. 1259 ke Středozemnímu moři. Po porážce egyptské mamlúcké armády u Manbidže téhož roku padl Halab a Damašek byl za pomoci tamních křesťanů Mongoly obsazen. Cesta do Egypta a Afriky se zdála být otevřená.

Tažení do Egypta se Hülägüchán nezúčastnil, neboť v Qara Qorum zemřel Möngkächán a Hülägü byl povolán na qurultaj, kmenový sněm. Za jeho nepřítomnosti se srazila mongolská vojska v bitvě u Goliášova pramene (‘Ajn Džálút) v severní Palestině v září 1260 se sbory egyptského mamlúckého sultána Qutuze. Qutuzovy mamlúcké oddíly zběhlé v jízdních bitvách a znalé mongolské taktiky porazily mongolskou armádu a zajaly její vojevůdce.

*

*

*

V Egyptě brzy po vítězství nad křižáky u Mansúry byl zabit svými mamlúky, veliteli gardy, kterou z tureckých otroků si vytvořil sultán Nadžmuddín Ajjúb, Ajjúbův syn Túránšáh. Vládu převzala jeho matka Šadžarat ud-durr, která se provdala za nejvyššího maršála gardy, emíra Ajbeka. Její sedmiletá vláda byla obdobím, kdy mamlúci plně ovládli Egypt, vytlačili ze syrských držav ajjúbovské prince, a opět připojili Sýrii ke káhířskému centru. Sultánka byla zavražděna a sultánem se stal její druhý manžel emír Qutuz (1259).

Ještě než se sultán Qutuz vrátil z Palestiny z vítězného tažení proti Mongolům, vytvořilo se proti němu spiknutí, jemuž stál v čele emír Bajbars. Sultán Qutuz byl zavražděn a vůdce vítězné opozice byl prohlášen sultánem na jeho místo.

Sultán Bajbars (1260- 1277) může být označen za zakladatele mamlúckého sultanátu v Egyptě. Za jeho vlády byla vybudována pevná vnitrostátní organizace, hospodářsky a sociálně byly egyptské poměry zkonsolidovány a došlo k významným úspěchům na poli zahraniční politiky a při rozšiřování území říše. Vše to učinilo z Egypta nejvýznamnější stát ve východním Středomoří, jediný, který byl s to soupeřit s mongolskými chány v *Íránu* a postavit se proti jejich agresivním snahám. K pevnosti režimu přispěla stabilizovaná společenská organi-

zace, representovaná feudálním systémem. Ten byl adaptací systému seldžuckého, který do Egypta a Sýrie zavedli Ajjúbovcí. Feudální vrstva se omezovala výlučně na mamlúky. Domácí obyvatelstvo a potomci mamlúků byli z nároků na léna vyloučeni. Mamlúckému feudálu byl přidělen jako apanáž výnos konkrétního půdního či fiskálního léna s podmínkou, že bude na svůj náklad trvale vydržovat určitý počet mamlúků, mužstva a nižších hodnostářů, než byl sám. Rozsah léna a počet podřízených odpovídal feudálově hodnosti ve vojensko-lenním žebříčku. Úděly nebyly dědičné, byly maximálně doživotní. Synové mamlúků byli z držby vyloučeni a byli postaveni téměř na roveň domácímu obyvatelstvu. Noví lenníci byli získáváni nominacemi nových důstojníků, které znamenaly zrušení otrockého stavu pro vycvičené řadové mamlúky – otroky, koupené pro gardy sultánských, či emírských sborů. Lenníci nesídlili na svých lénech, nýbrž žili v Káhiře či v místech své služby v provinciích. Všichni byli přímo podřízeni sultánovi a nebyli ve vzájemných lenních vztazích.

Původem byli mamlúci, kteří vzali v Egyptě vládu do svých rukou a stali se vládnoucí vrstvou, ze stepí jižního Ruska a z Povolží z kipčackých tureckých kmenů, kde je pro egyptské vládce verbovali speciální agenti, obchodníci, kteří je pak prodávali do Egypta a Sýrie. Z těchto tureckých kmenů pocházeli v naprosté většině sultáni z tzv. první řady mamlúckých sultánů.

Sultán Bajbars podnikl řadu válečných tažení. Nejzávažnější byly úspěchy proti zbytkům křižáckých držav. V letech 1261 – 1275 zlikvidoval Antiochijské knížectví v severní Sýrii a omezil křižáky na několik městských státčků na pobřeží mezi Tripolisem a Akkou

V r. 1275 obnovil válečným tažením poddanství núbijského krále.

Úspěšně odrážel mongolské útoky. V roce 1273 porazil mongolské armády v severní Sýrii, a tím ukončil na několik let nájezdy, které tam podnikali Mongolové od r. 1271. Několik let nato pokořil mongolského vasala v Qajsaríji v Malé Asii.

Prozíravým činem bylo poskytnutí asyly jednomu z členů ´abbásovského rodu, kterému se po vyvrácení Baghdádu 1258 podařilo uprchnout před Mongoly. Není jisto, zda tento člověk byl skutečně ´Abbásovec, jisté však je, že Bajbars jej v Káhiře instanoval jako nového ´abbásovského chalífu, prohlásil se za jeho vazala a dal se od něho investovat do svého úřadu. Tento chalífa, stejně jako všichni jeho nástupci, neměl žádnoufaktickou moc. Všichni káhirští chalífové byli spíše ozdobou dvora, vydáni na milost svým hostitelům. Nicméně Káhira jako sídlo byt „stínového“ chalífy se stala do značné míry duchovním střediskem sunnitského světa a vážnost mamlúckého státu tím v očích jiných sunnitských vládců stoupla. K prestiži mamlúckých sultánů přispělo i to, že pod jejich ochranou byla i obě svatá města, Mekka a Medína, a každoroční poutě k nim konané.

Politická a sociální stabilizace odpovídala hospodářským poměrům. Bajbars dbal o rozvoj zemědělství a řemeslné a manufakturní výroby. Významnou úlohu v hospodářství země hrál nadále tranzitní obchod. Mongolský vpád zpřetrhal zcela cesty vedoucí z východu přes Írán (naopak tzv. hedvábná cesta, vedoucí z Krymu do Povolží (Saraje) a přes Qara Qorum do Číny ožila) a hlavně přes Irák, který po pádu Baghdádu a jeho připojení k říši mongolských chánů zcela ztratil svůj význam. Obchodní cesty vedly buď severně od Íránu či přes Rudé moře do Egypta. Tato cesta byla v užívání již od dob fátimovských chalífů a nabyla na významu po vpádu Seldžuků a po křížových výpravách. Egypt byl obchodně spojen s celou jižní a východní Evropou, s Byzancí, mongolskou říší v jižním Rusku a se Zlatou Hordou. Zahraniční obchodní styky byly úzce spojeny se zahraniční politikou, jak to nejlépe ukazuje vztah Egypta k chánům Zlaté Hordy. Styky s tímto státem vyžadovaly též dobré diplomatické vztahy s Byzancí. Přátelství s Byzancí usnadnilo společné mongolské nebezpečí a nepřátelství Zlaté Hordy vůči mongolským chánům v Íránům. Další státy, s nimiž Bajbars a

jeho nástupci byli v diplomatických stycích, byla Francie, Sicílie, Benátky, Janov, Aragon, maloasijská knížectví, Jemen, Etiopie, vládci v severní Africe a v muslimském Španělsku.

Mongolský vpád a vše co jej doprovázelo, zničení chalífátu a odražení Mongolů od Sýrie a Afriky, prohloubily dále rozdíly, které se vytvářely v politické a národnostní sféře mezi íránskou oblastí a oblastí východního Středomoří, Malé Asie a severní Afriky. Historický vývoj obou těchto velkých částí islámského světa se odehrával nadále značně rozdílně a přispěl k vytváření také stále jasněji národnostně se diferencujících oblastí: oblasti íránské, perské ovládané Mongoly a arabské a turecké, které mongolskému útoku odolaly. Počátky této diferenciace jsou zřetelně viditelné již v období seldžuckém, kdy do arabsko-íránské celku přibyla třetí velká složka turecká, a vznikla oblast íránsko-turecká a na ní nezávislá oblast arabská. Roztržení islámského světa na část, kterou Mongolové ovládali a na část Mongolů prostou velice prohloubilo tento rozdíl, který od té doby byl stále více pocítován.

Mezi Bajbarsovy nástupci vynikl sultán Qalá'ún (1279-1290), jehož vláda v podstatě byla pokračováním vlády Bajbarsovy. V roce 1281 porazil na hlavu mongolskou armádu u Himsu v Sýrii. Toto třetí vítězství nad Mongoly byla nejtěžší rána, kterou jim Mamlúci zasadili a znamenalo konec mongolským nájezdům do Sýrie.

Značné úspěchy přinesly rovněž boje s křižáky. Jejich državy byly omezeny na samojedinou 'Akku a její okolí. Tuto poslední výspu křižáckého panství dobyl 1292 syn sultána Qalá'úna Chalíl a tím ukončil pokus evropských mocností získat politicky a hospodářsky iniciativu ve vývoji západní Asie.

Pro muslimský svět byly křížové výpravy epizodou, která měla jen omezený význam. Jen v dějinách Sýrie, Palestiny a Egypta hrály svou roli, zatímco ostatních oblastí islámského světa se nedotkly. Určitý význam měly jen pro vojenské umění a pevnostní architekturu. Ale i tu byly, jak se zdá, muslimové (či obyvatelé západní Asie) spíše učiteli než žáky. Pro evropský Západ naopak byly křížové výpravy velkým přínosem. Velice se kulturní působení výcho-du zintenzivnilo přímým stykem západních křesťanů s muslimským prostředím, což nebyl vždy jen styk válečný. Význam křížových výprav byl velmi podstatný nejen v oblasti kulturní, ale především v oblasti hospodářské. Evropané se seznámili s novými výrobními technologiemi, novými výrobky, získali nové poznatky vojenské a zintenzivnil se obchod a dovoz nových neznámých orientálních produktů (hlavně textil). Styk s východem ovlivnil i evropský feudalismus a přispěl k rozvinutí rodové heraldiky.

Vládci, kteří nastupovali na egyptský sultánský trůn v příštích desetiletích (do r. 1382) bylo převážně potomky sultána Qalá'úna. Do určité míry lze hovořit o dynastii Qalá'ú-novců, jejíž členové vyplnili většinu období vlády tzv. bahríjských mamlúckých sultánů, nazývaných tak podle toho, že měli svá kasárna na ostrově Róda na Nilu, arabsky lidově zvaném al-bahr = řeka). Označení „dynastie“ je nutno brát s rezervou proto, že členové této rodiny se neujímali vlády jeden po druhém automaticky podle určitého dynstického principu, nýbrž byli na trůn dosazováni svými stoupenci z řad emírů, kteří dokázali nového člena rodu prosadit za sultána. Ten byla pak většinou loutkou v rukách svých stoupenců a stával se někdy i jejich obětí. Vláda této rodiny byla několikrát přerušena vládou jiných emírů, kteří se za pomoci své skupiny prodrali na trůn, na kterém setrvali tak dlouho, dokud je s něho nesmetla strana emírů, stojících v opozici. Přes velkou nestálost vedení mamlúckého státu byl egyptsko-syrský stát stabilním útvarem po stránce hospodářské a politicko-organizační.

*

*

*

Hülägü, jak jsme řekli, nebyl svědkem porážky svého vojska u 'Ajn Džálút. Byl na cestě do Qara Qorum, kde zemřel velký chán Möngkä. Proti kandidátu na hodnost velkého chána, Ariq Bughovi vystoupil bratr zemřelého chána, vládce Číny, chán Qubilaj. Za pomoci Hülägüchána odstranil v r. 1260 svého synovce Ariq Bughu a centrem mongolské říše se stala Čína, Peking, sídlo mongolské dynastie Jüan, založené Qubilajem chánem.

Občanská válka z r. 1260 měla velký význam nejen pro východ mongolské veleříše nýbrž i pro její západ. V roce 1256 nastoupil po zemřelém chánovi Batuovi jeho bratr Berke jako chán Zlaté Hordy, státu, který zabíral území na sever od Kavkazu a Kaspického jezera a jehož centrem bylo město Saráj. Berke byl prvním mongolským vládcem, který přijal islám, dokonce snad už před tím, než nastoupil na trůn. Odmítal myšlenku tažení proti Baghdádu a snažil se mu zabránit. Jeho nesouhlas s politikou Hülägüchána byl výrazem nepřátelství za to, že musel odstoupit na rozkaz Möngkä chána Kavkaz ve prospěch Hülägüho. Za občanské války se Berke chán postavil na stranu Ariq Bughy proti Qubilajovi a Hülägümu. Po vítězství Qubilajově se Berke ocitl v izolaci, Hülägü naopak byl ve velmi přátelských vztazích k novému velkému chánovi, od něhož on a jeho nástupci obdrželi jako vladaři Íránu titul Ílchán (vládce země), jako výraz podřízenosti velkému chánovi. Napětí mezi chánem Berkem a Hülägüem vyvrcholilo ve dvou událostech: v neúspěšném, třeba vojensky vítězném boji za získání Kavkazu pro Zlatou Hordu, a v navázání přátelských styků s Egyptem. Po dobytí Baghdádu dal totiž Berke svým oddílům, které se účastnily tažení, příkaz odejít do Egypta. Tento mongolský kontingent byl nepochybně jedním z činitelů, které přispěly k mamlúckému vítězství nad Hülägüovými Mongoly. Politický svazek, který potom oba státy spolu uzavřely, byl doplněn r. 1261 obchodním ujednáním, ke kterému se připojilo i byzantské císařství. Tak vznikla pevná skupina států, která poskytovala do jisté míry záruku, že Mongolové z Íránu nebudou schopni podnikat další útoky na západ. Berke chán uznal také nadřazenost 'abbásovského chalífy v Káhiře a tak jen dále dovedl svou roztržku s ostatními mongolskými vládci, neboť se zřekl tím své podřízenosti velkému chánu. Odtržení Zlaté Hordy od Mongolské veleříše bylo dalším stupněm při jejím rozkladu. V této době, tj. po r. 1260, tvořily ji tři na sobě téměř nezávislé říše: říše čínsko-mongolská, říše perských Ílchánů a říše Zlaté Hordy. Vedle nich existovala v Transoxanii a Turkestánu říše Čagatajská, které vládli potomci Čingizchánova syna Čagataje.

První Ílchán, Hülagü, učinil střediskem své říše Tebríz, v jehož okolí, v Mughánské stepi, se Mongolové usazovali. Jejich střediskem byl Ázerbájdžán, území od dob seldžucké migrace hojně osídlené Turky. Státní aparát byl plně v rukou íránsko-turecké úřednické vrstvy a vojenských hodnostářů. Na státní struktuře mongolský vpád nic podstatného nezměnil. Mongolští předáci vystřídali, či jen rozšířili, nejvyšší feudální vrstvy turecko-íránské a ve státní administrativně tvořili nejvyšší špičky.

Doba vlády Hülägüchána byla dobou, kdy v islámském světě značně posílilo křesťanství. On sám byl šamanistický animista, či snad budhista. Zemřel na otravu alkoholem 8. února 1265.

Jeho syn Abaqa (1265-1282) musel odrážet několik útoků vedených proti jeho říši. Berke chán pronikl na Kavkaz a v součinnosti s ním měl napadnout Abaqu v Chorásánu čagatajský vládce v Transoxanii. Oba útoky (1266 – 68) byly odraženy. Mongolům umožnil příchod ke Středozemnímu moři jen poddanský vztah maloasijských seldžuckých sultánů. Když však Bajbars porazil 1277 Mongoly v Malé Asii u Malatije, bylo i toto spojení ztraceno, a jen s obtížemi po Bajbarově smrti obnoveno. Úsilí o přístup ke Středozemnímu moři přivedlo Ílchány k intenzivním stykům s evropskými státy, a je možno říci, že se vytvořil blok států, které spolupracovaly s Ílchány, vedle něhož existoval blok států, které spolupracovaly s jejich odpůrci, Zlatou Hordou. Vládcí Zlaté Hordy se snažili Ílchány obklíčit svými spojenci

– Byzanci, Mamlúky a čagatajskou říší. Spolupracovali s nimi sicilští Hohenštaufové, kteří byli papežovými nepřáteli. S papežskou kurií naopak v orientální politice spolupracoval francouzský král Ludvík IX. Svatý, který spolu s papežem byl velkým ochráncem křižáckých států, jejichž úhlavním nepřítelem byli egyptští mamlúci, spojenci Zlaté Hordy. Ze spolupráce mezi evropskými katolíky a Ílchány vzešel plán společného mongolsko-francouzského útoku na severní Sýrii, jehož cílem mělo být pokoření Mamlúků, tím oslabení bloku kolem Zlaté Hordy a sledoval se tím i pokus o znovuvládnutí východního Středomoří západokřesťanskými mocnostmi. Z plánu však nebylo nic. Jeho význam spočíval v tom, že v Tebrízu se často objevovali francouzští a papežovi poslové a došlo k přátelským stykům mezi evropskými státy a vládci mocného muslimského státu, kteří opatrně koketovali s křesťanstvím. Tyto styky způsobily, že křesťanské náboženské menšiny se v ílchánské říši dosti posílily a křesťané se dostali ve státních službách k vysokým hodnostem. Čilé styky udržovala s Ílchány také italská obchodní střediska, zvl. Benátky a Janov. Jejich styky se však neomezovaly jen na říši Ílchánů, nýbrž tato střediska udržovala též živé styky se Zlatou Hordou. Zvláště Janov měl silné kontakty se Zlatou Hordou a vybudoval si na jejím území, především na Krymu, silné obchodní stanice. Naproti tomu Benátky se soustředily spíše na obchod s Ílchány.

Uvnitř státu se Abaqa chán držel zásady náboženské tolerance po způsobu svých předchůdců a velkých chánů. Sám byl stoupencem buddhismu a marně se snažil přimět Íránce k přestupům. Duchovní všech vyznání kromě židovského byli zproštěni daní a zvlášť preferováni byli křesťané, kteří si směli stavět kostely, vést misijní činnost a pěstovat literární aktivitu. Toto období mongolské vlády je dobou pozdní renesance literatury psané syrským jazykem, jejímž nejvýznamnějším představitelem byl jakobitský biskup a polyhistor Juhanná bar Hebreus (Ibn al-Íbrí +1286)

V hospodářském životě země podporoval chán obnovu hospodářství a rozvíjení zemědělské a městské řemeslné výroby a obchodu. Velký stát umožnil opět snažší pohyb zboží a peněz. Abaqa podporoval nejen styk s evropskými obchodníky, hlavně prostřednictvím maloasijského křesťanského státu Malé Arménie (v okolí města Adany a Mersinu), nýbrž i obchod s Dálným východem a centrální Asií. Tento obchod se dál po souši cestě z Číny do Malajska a odtud do Indie a Perského zálivu. Vedle provincií, které spravovali přímo mongolští úředníci, jmenovaní a kontrolovaní tebrízským ústředím, tvořily mongolský stát také území dynastií, které se Mongolům dobrovolně poddaly a kterým za to Mongolové jejich državy ponechali a dovolili jim řešit své vzájemné spory bez mongolského vměšování. Z těchto států byl největší stát Kertovců (1245-1383), kteří sídlili v Herátu. Jeho blízké sousedství s čagatajskou Transoxanií vybízelo vladaře této rodiny spojit se s čagatajskými chány proti Ílchánům a pokusit se odstranit jejich nadřazenost. Tyto snahy však neskončily úspěšně. Ve Velkém Luristánu to byli Hezáraspovci (1183-1424) a v Malém Luristánu vládla dynastie Choršídovců (1195 – 1596). V jižním Íránu, ve Fársku, v jehož hlavním městě Šírázu žil Sa'dí (+ 1291), vládla dynastie rodu Zangí. Menší státy existovaly v Kermánu, Mázendaránu, v Zagrosském pohoří, v Malé Arménii a na ostrovech v Perském zálivu, kde centrum bylo město Hormuz na íránském břehu. V poplatném lenním vztahu byla seldžucká knížectví východní a centrální Anatolie a vládci v Gruzii, kteří střežili hranice říše na Kavkaze.

Za Abaqy se z Ílchánské říše vytvořila pevná stavba. Byla vnitřně dobře organizována a v mezinárodní politice zaujímala velmi významné místo. Írán se poprvé dostal do širokých mezinárodních seskupení a poprvé se účastnil velkorysých politických akcí v koordinaci a spolupráci s evropskými mocnostmi, římskou kurií a Francií.

Abaqa zemřel stejně jako jeho otec na následky nezřízeného pití, 1. dubna 1282.

Za Abaqových nástupců nastaly vážné problémy, které vedly nakonec k rozpadu ílchánské říše.

Jeho bratr a nástupce Teküdär přestoupil na islám a přijal jméno Ahmad. Jeho přestup vyvola silnou nevoli mezi mongolskými předáky. Teküdär se snažil však využít svého přestupu politicky: jako muslim navázal jednání s Mamlúky, aby s nimi uzavřel mír. Tímto mírem sledoval Teküdär oslabení mamlúcko-zlatohordského tábora. Jednání se protáhlo, až byl Teküdär odstraněn (1284) protimuslimskou stranou mongolských předáků a na jeho místo byl dosazen Abaqův syn Arghún (1284-1291), horlivý stoupenec buddhismu a nepřítel islámu. Za jeho vlády se prudce zhoršila hospodářská situace, kterou měl vyléčit zesílený daňový tlak. Ten vedl k projevům nespokojenosti a k povstáním. Jeho bratr Gajchátú (1291-1295) se pokusil vyřešit na radu svých rádců desolátní finanční situaci tím, že po čínském vzoru vydal papírové peníze čau. Vyhотовené peníze nařídil přijímat výnosem z r. 1294. Jeho pokus skončil naprostým fiaskem, obchod se zastavil, stejně tak výroba a chod celé administrativy byl rozrušen, neboť nikdo tyto peníze nepřijímal. V příštím roce se proti chánovi zvedlo povstání, které na jedné straně bylo výrazem odporu proti úpadku státu a na druhé straně vyjadřovalo novou tvář veřejného mínění. Bylo odbojem Mongolů, kteří přestoupili na islám, proti „staré gardě“, tj. proti Mongolům, kteří stáli v čele říše a zůstali věrni šamanismu či buddhismu. Gajchátův nástupce, Bajduchán, stoupenec buddhismu, byl ještě v r. 1295 svržen a na jeho místo nastoupil mladý, 24 letý, chán Ghazán, dosud správce Chorásánu, který při svém nastoupení na trůn přestoupil na islám. Za jeho vlády (1295- 1304) nastal ústup křesťanství a skončila buddhistická misie v Íránu. Mongolové přijímali již dříve islám, zvláště v sunnitském podání (i Ghazán byl sunnita) a nyní se přestupy množily. Ší'a nebyla pronásledována, zato byli často pronásledováni křesťané, že až chán musel v jejich prospěch zasahovat. Islamizace Mongolů způsobila, že Mongolové začali splývat s Turky, usídlenými ve Střední Asii, Chorásánu, Ázerbajdžánu, Arménské vysočině a v Malé Asii. Postupně se mezi nimi vytvářela etnická a jazyková jednota – Mongolové se turcizovali. Od této doby je Ázerbajdžán, jádro Ílchánské říše, centrem, mongolsko-tureckého osídlení a tureckého jazyka.

Styk s Čínou se po Qubilajově smrti v r. 1294 stal formální a natolik se uvolnil, že Ílcháni se necítili nijak zodpovědní čínskému velkému chánovi.

Ve vnitřní organizaci byli Gházanovi dobrými rádci jeho vezíři 'Alíšáh a Rašiddín Fadlulláh, kteří nové zreorganizovali finanční hospodářství země, zpustošené předchůdci. Chán nechal provést novou katastraci půdy, rozpis daní a říši administrativně nově rozdělil. Vypracoval také nový zákoník, který měl za cíl převést veřejné státní právo řízené jasou a zákony islámského náboženského práva, šarí'y. Byly zdokonaleny spoje a pošty a hojně oživeny a podporovány byly veřejně dobročinné nadace.

Jeho poměrně krátká devítiletá vláda byla vyplněna pilnou prací, která byla slibným začátkem nového vzestupu mongolské říše. Jeho vojenské úspěchy byly nepatrné a spíše ztratil některá území: Zlaté Hordě musel postoupit Kavkaz a proti Mamlúkům v severní Sýrii neuspěl.

Jeho nástupce a bratr, Öldžajtü (1304-1316), jehož muslimské persianizované jméno znělo Chodábende, byl spíše než státníkem příznivcem umění a podobně jako jeho bratr Ghazán hojně podporoval dějepisectví a stavitelství, když založil nové hl. město Sultánija (v blízkosti města Qazwínu). Zpočátku byl Öldžajtü sunnitou, pak přestoupil na ší'u, která se mu zdála být pro Írán důležitější než sunna. Neklidné poměry, které zavinil jeho malý zájem o vladařské povinnosti způsobil, že jeho přestup vyvolal další neklid a silně poškodil vztah ílchánské říše k sunnitským Mamlúkům v Egyptě. Chánovo úsilí vytvořit nějakou světovou politickou koordinaci, kterou navrhl papeži a králům Francie a Anglie, vyznělo v nové situaci naprázdno. Evroptští vládci neměli o spolupráci s Ílchány již zájem. Od té doby Írán ustupuje v evropské politice do pozadí, a také křesťanská misijní činnost v Íránu slábne a přenáší se do Zlaté Hordy.

Vláda Sa'ída chána (1316 – 1335), syna chána Öldžajtü, byla obdobím rychlého rozkladu ílchánského státu. Jediným přínostem byl mír uzavřený v r. 1323 s egyptskými Mamlúky, který legalizoval status quo v severní Sýrii. Abú Sa'íd nastoupil jako neplnoletý a stát řídil jeho ministr Čoban, který obnovil na ílchánském dvoře sunnistský islám. Abú Sa'íd zemřel při tažení na Kavkaz proti chánu Zlaté Hordy. V roce 1357 se zmocnil Tebrízu nakrátko chán Zlaté Hordy Džání Beg, který dosadil na tebrízský trůn svého syna Berdi bega. Vláda Zlaté Hordy nad Ázerbajdžánem skončila současně se smrtí Džání begovou, 1359. Smrt Abú Sa'ída znamenala konec ílchánské říše, jejíž jednotu udržovala nominálně a z části i fakticky osobnost tebrízského chána.

Dynastie, které přijaly mongolskou nadvládu, se za těchto okolností zcela osamostatnily. Byli to jmenovaní již Kertovci v Herátu (do 1383) a Muzaffarovci, arabská místodržitelská rodina ve Fáru (od r. 1286), kteří připojili ke svému panství další provincie jihovýchodního Íránu, Sístán a Kermán a důležitá města Jazd a Šíráz, který se stal centrem jejich státu. V Mezopotámii, s centrem v Baghdádu, se vytvořil stát Džalá'irovců (od 1336-1411). Za pomoci Muzaffarovců vypudili Džalá'irovci v roce 1357 Berdi bega z Tebrízu a připojili Ázerbajdžán ke svému území. Podařilo se jim ubránit se před egyptskými Mamlúky, kteří je nebezpečně ohrožovali zvláště tehdy, když muzaffarovský vládce uznával mamlúckou nadvládu. Oba státy – muzaffarovský v Íránu (na jihovýchodě a jihu) a džalá'irovský v Mezopotámii a západním Íránu – prožívaly své vrcholné období ve druhé pol. 14. stol., a to jak v oblasti politické suverenity, tak i pokud jde o jejich kulturní rozvoj.

Severní Írán- Chorásán, Džurdžán a Kúhistán byl v moci ší'itských Serbedárů, jejichž centrem bylo město Sebzewár. Byl to spíše loupeživý stát, ovládaný extrémními ší'ity, jemuž stáli v čele rychle se střídající feudálové, vojenští hodnostáři a šejchové dervíšských řádů za neustálých vnitřních bojů a nepokojů (1337-1381).

* * *

Kulturnímu životu, zvláště pak tvorbě literární, nijak nepřály převratné a ke kořenům společenského života jdoucí události spojené s mongolskou invazí. Z doby prvních Ilchánů není žádných významných literárních děl. Byla to doba, která přála spíše kulturnímu rozvoji křesťanských menšin. Oživení nastalo až s islamizací dvora.

Tehdy dochází k pilnému pěstování historiografie, která oslavuje činy mongolských a ílchánských vládců. Díla této historiografické mongolské školy jsou psána ve dvou formách. První z nich jsou díla psaná prostým a věcným stylem, a jejím nejpřednějším představitelem je vezír a lékař židovského původu Rašíduddín Fadluláh (Fazluláh + 1318). Je autorem velké kroniky mongolské doby, v níž zpracovává mongolské a čínské prameny, a kterou nazval Džámi' at-tawárich. Kratší rozsahem je dílo Hamdulláha al-Qazwíního (+1334-35) a al-Bajdávího (+1286), který kromě historického spisu je autorem nejčastěji užívaného arabského komentáře ke Qur'ánu. Druhý směr či historiografická forma zahrnuje díla psaná květnatým jazykem v rýmované próze s mnoha metaforami a s veršovými vložkami. Nejvýznamnějším představitelem tohoto směru je Šihábuddín Šaraf ze Šírázu zvaný Wassáf-i Hadrat (Hazret), jehož spis pojednává o období mezi 1257- 1328). Stručnější jsou dějiny napsané al-Džauwajním.

Z této doby je vědecká literatura z jiných vědních oborů nevýznamná. Veliké dílo v oboru arabské filologie však představuje arabský slovník íránského jazykovědce al-Fíruzábádího (1329-1414), al-Qámús al-muhít, který je nejoblíbenějším slovníkem arabského jazyka a stal se základem moderní evropské arabské lexikografie.

Také v poesii dosáhl literární vývoj větších úspěchů až při rozpadu ílchánské říše. Jako satyrik kárající úpadek morálních hodnot proslul ʿUbajd-i Zákání (+1371). Oslavovatelem současných politických veličin byl Sálmán Sáwadží (+1376 ?). mongolská doba dala největšího šáha Šu džá'a, Háfiz ze Šírázu (1317 – 1390), veliký básník lyrické a reflexivní poezie, jehož dílo představuje jeden z vrcholů světové milostné poezie.

Ani klidnější poměry v mamlúcké říši v Egyptě a Sýrii nepřinesly velké úspěchy v krásné literatuře a ve vědeckém snažení. Mamlúčtí sultáni často neznali arabsky a proto se na jejich dvoře nepěstovala ani dvorská poezie. Větší vliv na poezii měly formy lidové, strofické, k jejichž oblíbě přispělo i poznání španělské poezie a jejích původně lidových, do umělé literatury přinesených forem – muwaššahu a zadžalu. Tyto strofické útvary pronikají také do arabské poezie v Egyptě. Z mamlúcké doby se datuje – přibližně ze 14. stol. – redakce lidových pohádek sebraných pod názvem Alf lajla wa-lajla - Tisíc a jedna noc. V této době se vytváří také konečná podoba většiny lidových epických románů, které vyprávějí jak o staro-arabských hrdinech, tak i o současných osobnostech (např. sultán Bajbars).

V oblasti náboženské ideologie sehrálo významnou roli reformistické učení, které hlásal syrský teolog hanbalovského směru Ibn Tajmíja (+ 1328). V něm stavěl se požadavek návratu k původnímu islámu a odmítnutí pozdějších „kacířských“ forem, které původní islám svedly na scestí. Hnutí bylo násilím potlačeno, přežilo však až do 18. stol., kdy se stalo hlavní ideovou náplní wahhábovského hnutí na Arabském poloostrově.

Dosti významné jsou pro poznání dějin této doby historické spisy, které hojně vznikaly v mamlúckém státě, i jinde v arabském světě. Nejvýznamnější z této doby jsou spisy Ibn al-Katíra (+ 1373) a Abú'l-Fidá' (+ 1348). Hojně se pěstovala literatura biografická. Prvním velkým představitelem historické biografie je Ibn Challikán (+ 1282), autor obsáhlého biografického lexikonu. Pokračovatelem jeho díla je al-Kutubí (+1361) a po něm se ustálil zvyk doplňovat a pokračovat v kompilaci slovníků, které napsali předchůdci. Biografie se často kombinovalas kronikami. Tato metoda, při níž jsou k událostem jednotlivých roků připojovány biografie-nekrology lidí, kteří v tom příslušném roce zemřeli, byla do historiografie zavedena ve 12. stol. historikem al-Džauzím a našla mnoho následovatelů (z mongolské doby to byli v Iráku al-Fuwatí a as-Sá'í, v Egyptě ad-Dahabí (+1348).

V geografii byly oblíbeny kosmografie, popisy světa, které v té době vznikaly a obsahovaly často také některé fantastické prvky (nejznámější pocházejí od ad-Dimašqího a Ibn-Wardího).

Práce arabských filologů reprezentují některé gramatické příručky a veliký slovník, který sestavil Ibn Manzúr (+1311): dvacetisvazkový Lisán al-Arab.

Mongolský vpád zničil velké množství stavitelských památek. Zkáza velkých stře-doasijských měst byla téměř úplná, mnohá centra v Chórazmu zanikla natrvalo. Také v Baghdádu se z předmongolské doby nezachovalo takřka nic.

V době uklidnění byla stavební činnost přirozeně značná. Ílchánští vládci stavěli v Tebrízu a v blízkém městě Marágha. Ölgajtü. založil novou residenci Sultaníji, která je dnes v rozvalinách, v níž zachováno stojí jen chánovo obrovité mausoleum. V Tebrízu stavěli také Šírwánšáhové, pobočná větev Džalá'irovců. V Baku se zachovalo jejich palácové sídlo.

Bohatě jsou doložena umělecká řemesla: slavná je keramika z Rajje (dnešního Teheránu) a Warámínu. V Kášánu se vyráběly slavné fajánse, obkládací dlaždice stejně jako jiné keramické zboží. V kovo zpracující výrobě proslul Mósul, především výrobou bronzových a mosazných předmětů vykládaných zlatem a stříbrem.

Velký rozmach nastal v knižní ilustraci, v miniatuře. Do íránské miniatury pronikly východní vlivy, které vytvářejí specifický nový styl, nazývaný mongolský. Třebaže později

styky s Dálným východem ustaly, zůstaly v miniatuře trvalé jeho stopy: v kompozici obrazu, v příklonu k realismu a v zálibě ve větší barevnosti.

Významné úspěchy zaznamenalo muslimské umění, především stavitelské, v Egyptě a v Sýrii pod vládou mamlúckých sultánů. V architektuře se projevují zřetelně íránské vlivy: hojně se využívá stalaktitů, kýlových oblouků a zašpičatělých kopulí. Pro mamlúcký styl je charakteristická obliba kamene; z cihel se staví nepoměrně méně. Kámen nutil k vytváření kamenných reliéfů, které v Egyptě a v Sýrii nahrazují fajánse. Charakteristický je i tvar manár, v Egyptě a v Sýrii vždy odlišný. Ve velké oblibě bylo členění stěn do vertikálních pásů oken a portálů, které přetínaly horizontálně se střídající pásy světlého a červenavého kamene – vápence a mramoru. Interiéry byly zdobeny vysokými mramorovými deskami, nízkým štukem; stropy byly ploché trámové, bohatě vyřezávané a malované, často zlacené. Nábytek a dřevěné části budov se zdobily řezbami a kasetováním v geometrických obrazcích. Vrata, okenice aj. byly opatřeny ozdobným kovářím z bronzu. Stavěly se kultovní stavby – džámi'y, madrasy, domy dervíšských řádů cháníq, mausolea. Z civilních staveb se budovaly paláce, ubytovny pro kupce, lázně, nemocnice, tržiště aj.

Bohatě jsou z tohoto období též zachovány výrobky uměleckých řemesel: výrobky z kovu, dřeva, kůže (vazby knih), křišťálu aj. Knižní malba se v mamlúcké říši nepěstovala, neboť Mamlúci byli příliš strohými sunnity a nestrpěli zpodobňování lidí. Knižní výzdoba se omezovala na vytváření geometrické arabeskové výzdoby.

XII. ÍRÁN ZA VLÁDY TIMURA A JEHO NÁSTUPCŮ

Do neklidných poměrů v Íránu rozděleného mezi několik dynastických států, zasáhl v posledních dvou desetiletích 14. stol. nový ničující vpád. V šedesátých letech 14. stol. došlo v Qipčacké stepi (Kazachstán) ke sjednocování turecko-mongolských kmenů pod mladým náčelníkem kmene Barlas Timurem (temür z tur. „demir“ – železo), zvaným Länk (chromý /kulhal/, z toho pak evropské pojmenování Tamerlan). Tyto sjednocené kmeny ovládly území mezi Kášgharem a Chórezmem. Do čela tohoto státu postavil Timur jako formálního vládce mongolského velkého chána a sám si ponechal jen titul bek.

V roce 1379 překročil se svými kmeny Amudarju s cílem dobýt Írán. Od toho roku byl celý jeho život vyplněn nepřetržitými válečnými a loupežnými výpravami, které si svou destruktivností nezačaly s tažením Čingizchánovými a v mnohém je překonaly. Hrůzné pověsti o ukrutnostech páchaných na zajatcích šířily paniku a demoralizovaly obránce. Podobně jako dříve Mongolové používal i Timur agitace mezi tureckými oddíly v armádách, které byly proti němu stavěny.

Do roku 1385 ovládl celý východní Írán, kde zničil především stát Kertovců. Aby potlačil spiknutí svého zástupce v Transoxanii, který se proti němu spojil s vládci v Ázerbajdžánu, vypravil se na západ a do roku 1387 protáhl Ázerbajdžánem, Gruzií, Arménií a severní Mezopotámií, které zpustošil. Nato se obrátil do centrálního Íránu: dobyl Isfahán a Šíráz. Povstání ve Střední Asii jej donutilo k návratu do Transoxanie a při pronásledování vzbouřenců se dostal až do jižního Povolží. V roce 1391 se vrátil do Transoxanie. Svým sídlem učinil Samarkand, který se rozhodl změnit ve výstavné rezidenční město. V letech 1392-1397 protáhl Íránem do Fársu, Mezopotámie, Sýrie a přes Kurdistán, Ázerbajdžán a Kavkaz znovu pronikl do Povolží. Aby svým armádám poskytl bohatou kořist, rozhodl se v roce 1398 podniknout výpravu proti muslimským vládcům Indie. Jeho nájezd byl katastrofální. Celá západní a severní Indie byla zpustošena, Dilhí bylo zpustošeno tak, že trvalo několik desetiletí, než se vzpamatovalo z této zkázy. Hmotně posílen, rozhodl se pokořit

maloasijského sultána Bajezí-da I. Jildirima, vládce osmánského státu, který mu poslal několik bojových výzev. Před tažením do Malé Asie pronikl znovu do Sýrie a obsadil 1401 Halab a Damašek bez odporu ze strany mamlúckého sultána. V Malé Asii narazil na osmanské oddíly až u Ankary. V bitvě, která se v blízkosti tohoto města r. 1402 rozpoutala, Timur zvítězil. Zabil sultána Bajezída, který v zajetí zemřel. Vítězství u Ankary dovršilo Timurovo úsilí ovládnout západní Asii. Stal se vládcem nad územím, které se svou rozlohou plně vyrovnalo říši Ilchánů. V této době s ním navázaly diplomatické styky okolní státy, i některé mocnosti evropské. Zdá se však, že Timurovi, který byl ještě pln dobytých plánů, nezáleželo příliš na organizaci území, které ovládl. Neprojevil mnoho úsilí o politicko-správní organizaci své říše. Ihned po vítězství u Ankary pomýšlel na nové tažení. Po návratu do Samarkandu se v roce 1404 vydal na pochod proti čínské říši. Výpravu se rozhodl uskutečnit přes odpor unaveného vojska a velké části emírů, kteří již chtěli konečně v klidu užít plodů své dosavadní námahy. Na pochodu Timur onemocněl a 14. ledna 1405 v Otráru, městě ležícím na Syrdarji, zemřel.

Jeho smrt ukázala nepromyšlenost jeho životního díla. Úspěchy, které měl na poli válečném, byly dílem jeho vojenského důvtipu, pověsti u nepřítelů, tuhé kázně v armádě a krutosti, s níž jednal s neposlušnými a se vzbouřenci. Státní organizaci pro dobytá území nevybudoval, říše držela pohromadě jen silou jeho osobností a strachem před ním. Hlavou státu byl loutkový chán čagatajský, který nebyl žádným skutečným vládcem (Timur se oženil s jeho dcerou a odtud získal titul gúrchán, resp. Gúrgán – chánův zeť). Timur sám neměl žádné vzdělání, neměl smyslu pro literaturu a vědu, leda pro praktické obory - pro historiografii a pro přírodní vědy. Měl zálibu ve stavitelském umění; samarqandské památky z jeho doby patří mezi nejkrásnější architektonická díla ve Střední Asii. Znal význam řemesel, obchodu a zemědělství pro život státu, proto je podporoval, kde to bylo možné. Jeho vojenská tažení však právě v tomto ohledu mnoho nenapravitelně zničila.

Ihned po Timurově smrti nastaly spory mezi jeho dědici. Jeho říše jej nepřežila; pod vládou jeho potomků nevznikla žádná obdoba ilchánské říše, která před 150 lety vznikla pod Hülagüovci. Po několikaletém boji se jako vládce ve větší části Timurem dobytého území prosadil jeho syn Šáhruch. Jeho svrchovanost nad celým tím územím však byla do značné míry fiktivní, neboť v provinciích vládli další Timurovi potomci – synové a vnuci. Jeho vláda (do r. 1447) přinesla období oddechu. Šáhruch nebyl válečník, byl nakloněn míru a snažil se obnovit, co jeho otec zničil. Podporoval hospodářský život, obnovoval zemědělství a města, přál vědám a umění. Jeho sídelním městem byl Herát, který učinil důležitým kulturním střediskem navazuje na tradice Kertovců. Jeho vláda nebyla prosta nebezpečí hrožících zvenčí. Jeho stát byl ohrožován na západě západoiránskými Turkmeny a v bojích s jejich emírem Qara Júsufem z dynastie Qara Qojunlu osvědčil Šáhruch také své vojenské schopnosti.

Za Šáhruchových nástupců se další Timurem kdysi dobytá území dostávala stále více pod netimurovskou vládu. Po Šáhruchovi dosedl na trůn jeho syn Ulugh bek (1447- 1449). Byl to více vědec než politik, který byl po několika málo letech svržen. Politické schopnosti, aktivita a obratnost sultána Abú Sa'ída (1452 – 1469) způsobily, že alespoň východní Írán byl zachován pro Timurův rod (Transoxanie, Chorásán a Afgánistán), zatímco západní oblasti ovládla turkemská dynastie Qara Qojunlu a po nich Aq Qojunlu.

Na tomto íránském Východě nastalo ve druhé pol. 15. stol., za vlády Abú Sa'ídova synovce a nástupce Husajna Bajqará (1469-1506) významné oživení íránské muslimské vzdělanosti, které dalo Íránu posledního velkého klasika literatury - 'Abdurrahmána Džámího (+1492). Vláda Husajna Bajqará byla posledním obdobím vlády potomka mongolsko-tureckého rodu v Íránu. Po jeho smrti se říše rozpadla nejen zevnitř vinou uvolnění režimu za

dynastických sporů, ale především náporu nové íránské dynastie Safíjovců, které se podařilo v prvních letech 16. stol. ovládnout západní Írán. Vnitřně otřesený státní útvar herátských Timurovců v roce 1506 zanikl.

Timurovy války nesporně velice rušivě postihly hmotný i kulturní rozvoj východní části muslimského světa. Přišly v době, kdy se íránská kultura vzpamatovávala z úpadku způsobeného nezájmem mongolských vládců o muslimskou vzdělanost a kdy se vytvářela již nová kulturní střediska v Šírázu, Tebrízu a Isfahánu. Je-li možné srovnávat Timurova tažení s nájezdy Mongolů, pokud jde o jejich katastrofální důsledky hospodářské a společenské, není možné srovnávat jejich vliv na poli kulturním. Timur byl muslim a sunnita, nepřítel křesťanů, takže neměl onen zamítavý či lhostejný poměr k muslimské vzdělanosti, který měli Mongolové. Podporoval – převážně z propagačních důvodů – zvláště historiografii (o jeho taženích napsal knihu Zafarnáme Nizámuddín Šámí). Literárním jazykem byla perština, a doba Timurova a jeho nástupců přinesla především v oblasti perské literatury nová a cenná díla. Neklidná doba se obracela k mystice, a mystickými spekulacemi bylo naplněno i dílo posledního velkého klasika Íránu 'Abdurrahmána Džámího, který žil u dvora Husajna Bajqará. Jiná básnická díla napodobovala starší vzory, vznikalo mnoho epigonských a vyumělkovaných děl (Hátifího epos Timurnáme).

Pěstovala se i turecká poezie psaná tzv. čaghatajským jazykem, který byl jazykem dvora a armády. Básníkem, který tímto jazykem ponejvíce psal, byl 'Alí Šír Newá'í, vezír a důvěrník sultána Husajna Bajqará.

Z naukové prózy se pěstovala především historiografie. U Šáhruchova dvora žil Háfiz-i Ebrú, pokračovatel Nizámuddína Šámího. Jeho dílo se zachovalo ve dvou velikých kompilacích, které jsou cenným pramenem pro jeho dobu (+ 1430), autor druhé Zafarnáme (životopisu Timurova). Z pozdějších je třeba uvést Mírchóna (+1498) a Chóndemíra (+1535). Poslední z nich však patří spíše době safíjovské.

Astronomii pěstoval ve svém sídelním městě Samarqandu sultán Ulugh bek. Byl jedním z nejvýznamnějších islámských astronomů. S kolektivem hvězdářů vypracoval astronomické tabulky, které jsou posledním přínosem, kterým islámská astronomie přispěla k pokroku této vědy. V Samarqandu měl velkou observatoř, kde působili jeho učitel Qádízáde (Qazízáde) Rúmí a pokračovatel Alí Kúšdží (Kušdžu), který později odešel na západ a usídlil se v Cařihradě, kde také zemřel.

Za Timura a jeho nástupců nastal čilý stavební ruch v městech Střední Asie. Především v Samarqandu a v jeho okolí vznikla nádherná stavitelská díla, monumentální svými rozměry s jedinečným využitím barevných kachlů. V blízkosti Samarqandu, v Šahej-sebzu jsou rozvaliny velkého Timurova paláce, Aq Saráje. V Samarqandu stojí jeho hrobka, zvaná Gúr-i emír, a v nekropoli samarqandské je pohřebiště jeho příbuzných a jeho emírů, zvané Šahzinda. Timurova manželka Sarájmulk dala v Samarqandu vystavět obrovitou madrasu, zvanou Bíbí Chánum. Rozvaliny této památky jsou v současné době restaurovány. Nad hrobem básníka Ahmada al-Jesewího v Jasí dal Timur vystavět mausoleum a džámí'. Také v Herátu za Šáhrucha a za Husajna Bajqará vznikly významné stavby. Početné stavby dotvořila svými prostředky Šáhruchova manželka Gouharšád, a z její nadace byla vybudována velká modlitebna (džámí') při hrobce ší'itského světce a imáma Rezy (Ridá) v Mešhedu (1405-1419). Timurovský stavební styl navazoval nepochybně na předchozí íránské styly i na styl vytvořivší se za doby Ílchánů. Jeho charakteristickou známkou jsou protáhlé kopule melounovitého tvaru, které tvoří v průřezu kýlový oblouk. Tyto kopule jsou na vnější straně ještě žebrovány nebo jinak reliéfovány. Kýlová klenba se ještě využívá hojně ve vysokých íwánech, uplatňují se falešné sloupy, a stěny a klenby jsou bohatě obkládány fajánsovými dlaždicemi. Z fajánsů se vytvářejí i stalaktitové ozdoby kleneb a říms. Na fajánsích se

setkáváme s modrou, zelenou, červenou, žlutou, bílou barvou a se zlatem. Stavby těchto budov jsou především provedeny z cihel. Jako nový dekorační prvek se využívá glazovaných cihel, které vytvářejí monumentální mosaiky z geometrických obrazců i skládají nápisy. Také fajánse mají různý tvar – jsou nejen čtvercové, ale i kosočtverečné, hvězdicové, stalaktitové.

V knižní ilustraci, která má v islámu a především v Íránu starou tradici, se zformoval nový směr v umění miniatury v tzv. herátské škole. Malíři této školy člení obraz do několika rovin, z nichž každá zachycuje určitou scénu či předmět či detail. Tyto scény se staví bez ohledu na perspektivu vedle sebe či nad sebe. Vytváří se tak obraz, který je myšlen jakoby současně zpředu i zhora; předměty jsou mnohdy zobrazeny nejen zpředu, ale i z bočního pohledu. Malíři této školy kladou hlavní důraz na zpracování detailu.

Umělecký průmysl (manufaktury) a řemesla vynikla ve výrobě textilu. V Samarqandu a v Bucháře se podle mongolských tradic zhotovovaly skvělé hedvábné látky a brokáty. Podle tureckých tradic se pokračovalo ve výrobě vázaných kobereců (Buchára, Otrár, Fergána). Pokračovala rovněž výroba tradičního kovového zboží bohatě tepaného a inkrustovaného.

XIII. PŘEDMOGHULSKÁ INDIE

Západní území Indie v povodí Indu a území na jih od Pamiru se dostalo do sféry islámského. Vlivu nejprve za arabského výboje v době umajjovského chalífy al-Walída I. (+711). Vliv chalífů umajjovských i ´abbásovských byl malý a muslimská vláda nad údolím Indu v pětiřící (Pandžábu), v provinciích Sind a Multán, byla nejistá a slabá. Islamizace tu probíhala velmi pomalu, bez násilí. Islám toleroval hinduisty, čím byl zabezpečen klidný vávoj v těchto provinciích i arabská nadvláda. Od r. 871 se místodržící v těchto indických provinciích odpoutávali od ústřední a kolem roku 900 byla muslimská Indie podřízena bahrajnským qarmatům.

Obrat nastal, když se ve východním Íránu dostal k vládě Mahmúd, vládce v Ghazně, který od roku 1006 podnikl přes dvacet vojenských tažení do Indie. Ovládl Pandžáb, vytlačil qarmaty a islám šířil i násilím mezi Indy. Jejichž nauky i kultovní předměty a sochy muslimy pohoršovaly a byly jim důkazem o hinduistickém polytheismu. Když nastupující Seldžukové vytlačili ghazenské vládce z Íránu, vybudovali si Mahmúdovi nástupci ze svých indických provincií jádro státu s centrem v Láhauru. Tehdy se Pandžáb, dosud vedlejší území islámského světa stal jeho pevnou součástí a je jím dodnes. Ghaznovci, jejichž íránské državy byly ovládnuty Seldžuky, se v Indii udrželi v čele až do roku 1186.

Konec jejich vlády učinil vpád bojovného tureckého kmeny Ghór, který zničil ghazenské území v Íránu a vyvrátil v roce 1150 Ghaznu. Pod tlakem jiných turkomongolských kmenů Qarachitaj pronikli Ghórovci do Indie. Když zničili ghazenskou dynastii v Indii a zorganizovali znovu její indické dědictví, vydali se ghórstí vládci, emír Muhammad, jeho bratr Ghijátuddín a jeho mamlúk Ajbek do povodí Gangu, jehož údolím se dostali přes Dilhí (1190) až do Bengálska a do ústí Gangu (1202). Jejich tažení padly za oběť poslední buddhistické státy v Přední Indii. Současně položilo toto jejich tažení základ islamizaci indického severu a severozápadu a Bengálska, území, které tvoří dnešní Pákistán a Bangladéš. Ghórovská říše se na počátku 13. stol. změnila z dynastického státu ve stát „mamlúcký“. Vládci se stali členové vojenské kasty, která ovládala obyvatelstvo odlišného etnického původu a odlišného jazyka a často i kultury. Tato vrstva se zmocnila většiny hmotných výnosů z ovládaného území a rozdělila si mezi své příslušníky značnou část pozemkového majetku, zemědělské půdy. Vládce této „mamlúcké“ kasty nebyl původně otrok (jako kupř. v Egyptě), nýbrž byl často členem důležitého náčelnického, emírského rodu, který byl podle dohody či volby členů vojenské aristokracie dosazen (resp. sesazen) na trůn. Také zde, podobně jako v Egyptě a jak

se to několikrát stalo i u Mongolů, vládla několik let energická sultánka. V těchto případech žen-sultánek se odráží odlišný postoj Turků, resp. Mongolů k ženám, který nebyl ovlivněn mezi Araby a Peršany běžným názorem, totiž že ženy nejsou rovnocenné mužům. Administrativa indického mamlúckého státu byla řízena jen na nejvyšších místech členy této vojenské aristokracie. V nižších funkcích a složkách ji vedli místní úředníci domácího původu. Byl to režim – opět podobně jako v Egyptě a v jiných částech muslimského světa – ve své špičce vratký, který se ale, stejně jako rodový dynastický stát, opíral o spolehlivou hospodářskou základnu – zemědělství a města, která mu propůjčovala potřebnou politickou stabilitu.

V zahraniční politice plnil indicko-turecký aristokratický stát podobné úkoly jako stát egyptských mamlúků. Odrážel útoky blízkých sousedů a zvláště byl hradbou proti Mongolům. Indiští vládci byli ovšem mongolskému nebezpečí vystaveni více. Jejich stát ležel v těsné blízkosti hlavního proudu mongolských nájezdů. Nicméně do Indie chráněné těžko překročitelnými pohraničními horami pronikly mongolské sbory jen ojediněle. Na konci 13. stol., které bylo vyplněno obranou před Mongoly, vnitřními spory, neklidem poddaných, který způsobovaly metody, jakými byl islám propagován a vnucován jinověrcům, začali turečtí vládci v Indii šířit své panství do Gudžerátu, do střední Indie a do Dekkánu. Podmanění celé střední a jižní Indie se uskutečnilo mezi roky 1305-1311. Toto veliké politické a vojenské vypětí za sultána 'Alá'uddína (1296-1316) zemi značně vyčerpalo, a bylo počátkem poklesu. Hospodářská únava a obtíže při politickém a administrativním zvládnutí tohoto lidnatého státu vedly po smrti Álá'uddínově k neustálým palácovým revoltám, které stát ještě dále vyčerpávaly. Pořádek zavedl sultán Tughluq, avšak jeho pětiletá vláda (1320-1325) neznamenal trvalý obrát k lepšímu. Co se mu podařilo obnovit a reorganizovat, jeho syn Muhammad II. zhatil. Daňové a peněžní reformy, přesídlovací akce, kterými Muhammad II. chtěl posílit státní důchody, vedly k pravému opaku: jejich následkem bylo zubožení širokých mas obyvatelstva, hladomory a revolty. V roce 1339 se definitivně odtrhlo Bengálsko; rovněž jižní Indie se odtrhla, když v Dekkánu odepřel poslušnost Bahman, tamní správce daňového ústředí a vytvořil vlastní dynastický stát. Zánik „mamlúckého“ státu v Indii, který se po smrti sultána Muhammada II. (1351), omezoval jen na indický sever a západ, nezadržela ani dobrá vláda posledního „mamlúckého“ vládce ghórovského Féróza (1351-1388). Jeho vláda přinesla obnovu zemědělství (péče o zavodňovací systémy), a obchodu (cesty, budování kanálů), kterou posilovala i dobrá politika daňová a měnová. Bohatost dvora vedla k zájmu o architekturu. Tehdy vznikla řada skvělých staveb ve zvláštním indickém muslimském stylu. K rozpadu ghórovského státu po Férózově smrti přispěla i ta okolnost, že emíři se zmocnili obrovských lén, získali značná práva a pravomoci ve státním organizmu. Nadto se vinou silného pronásledování hinduistů stát izoloval od poddaného obyvatelstva, v němž hinduové tvořili stále většinu.

Chaos a s ním spojené boje o moc a teritoria mezi emíry nedovolily sultánu Mahmúdu (Férózův vnuk, 1393-1412) zformovat obranu proti Timurovi, který v roce 1398 překročil Indus. V bitvě u Delhí 12. 12. 1398 byla indická vojska rozdracena a Timurova vojska vyplenila celý Pandžáb. Mahmúd ustoupil před Timurem do Gudžerátu, avšak jeho panství bylo jen velice omezené; bylo to prakticky jen Delhí a jeho okolí. Po jeho smrti anektoval i tento malý zbytek Chizir Chán (Chidr chán), kterého do Pandžábu dosadil Timur jako svého vazala. Rodinu tohoto Chidir Chána, která se nazývala rodinou Sajjidů (potomků Muhammadových) vystřídala v roce 1451 dynastie Lódíovská z Afgánistánu. Její zakladatel Bahlúl rozšířil území svého afghánského státu o velikou část Pandžábu (západ a jih) a jeho syn Iskender (1489-1517) toto území ještě dále rozšířil, především o Kašmír. Za jeho vlády se vnitřní situace západní Indie opět konsolidovala, hlavně pokud jde o poměry hospodářské a společenské. Jen perzekuce hinduistů vyvolávala potíže, které se za jeho nástupců

projevovaly nepřetržitými povstáními a nepokoji. Až nakonec požádal jeden z místodržitelů sultána Ibrá-híma Lódího proti svému sultánovi o pomoc kábulského vladaře, Timurova pravnuka Bábúra. Jeho intervence v roce 1525 znamenala počátek nové epochy indických dějin, období vlády velikých Mogulů.

XIV. TURECKÉ STÁTY VE VÝCHODNÍM STŘEDOMOŘÍ A VÝCHODNÍ EVROPE **A VZNIK OSMANSKÉ ŘÍŠE**

Než přikročíme k výkladu dějin dvou států, které zaujaly vedoucí postavení v islámském světě od 16. stol. - a bojovaly spolu o první místo v něm, tj. k výkladu o dějinách osmanské říše a říše safíovské, musíme si povšimnout stručně vývoje území, která v 15. stol. Nepodlehla Timurovým nájezdům nebo se z timurovské nadvlády brzy vymanila. Je to především stát mamlúckých sultánů v Egyptě a Sýrii a Ázerbajdžán a severní Irák.

V severní Mezopotámii kolem Mósulu se v poslední čtvrtině 14. stol. vytvořilo centrum ší'itských Turkmenů, zvaných Qara Qojunlu (Černý beran), kteří se zde usadili jako leníci džalá'irovských vládců. Na konci století (1390) se do čela tohoto kmenového svazu dostal Qara Júsuf, který ve spolupráci s egyptskými Mamlúky odrážel od Kurdistánu a severní Mezopotámie timurovské nájezdy. Po Timurově smrti, když bylo zažehnáno bezprostřední nebezpečí, Qara Júsufovi Turkmeni uvedení do pohybu bojem s Timurem, svrhli džalá'irovskou dynastii a obsadili Tebríz a Baghdád. V téže době (1410- 1420) zničil Qara Júsuf 300 letou vládu Artuqovců v Mardinu a Mausilu.

Západně od sídel Qara Qojunlu se usadili jako jejich vazalové sunnitští Turkmeni svazu Aq Qojunlu (bílý Beran), v okolí 'Urfy, Sívásu a Erzindžánu. Neustálé boje Qara Qojunlu s Timurovci a zmenšování jejich území a slábnutí politické moci působilo povzbudivě na Aq Qojunlu. Pro Qara Qojunlu se stali velkým nebezpečím, přestože mezi sebou vedli neustálé boje. Celá hornatá oblast pramenů Eufratu a Tigridu a východní a centrální Anatolie byly v neustálém pohybu. Na přední místo se dostali Aq Qojunlu zásluhou Uzun Hasana (od 1449), který v letech 1466-1468 odstranil panství Qara Qojunlu a odrazil v r. 1469 timurovce Abú Sa'ída. Rychle se zmocnil celého západního a jižního Íránu, Mezopotámie a Ománu. Do boje s Timurovci se nepouštěl, neboť si byl vědom nebezpečí, které mu hrozilo ze západu od státu osmanských Turků, kteří v této době se stali již velmi vážnou silou ve východním a severním Středomoří: v Malé Asii se Osmanci v 60. letech 15. stol. rychle drali na východ a v rychlém sledu ovládli turecký emírát Qastamonu, řecké trapezunské císařství (zde vládl strýc Uzun Hasanovy manželky, jemuž Uzun Hasan chtěl pomoci) a turecký emírát qaramánský. Uzun Hasan hledal spojence v Evropě. Spojenectví se nabízelo s Benátkami, avšak ke koordinovaným akcím nedošlo. Naopak Osmanci zasadili Uzun Hasanovi několik vážných porážek a Benátčanům se v boji s Osmanci též nedařilo. Po Uzun Hasanově smrti (1478) se jeho stát rozpadl na drobné rodové državy, které zůstaly až do počátku 16. stol. nezávislé. Mezi lety 1509 – 1514 ovládli Safíjovci Ázerbajdžán, Kúhistán a Baghdád snažíce se proniknout dále na západ. V roce 1515 ovládli Osamci celou východní Anatolii i severní Sýrii pronikající na východ, aby zastavili postup Safíjovců.

Bez velkých peripetií probíhal historický vývoj ve státě egyptských Mamlúků. Osumdesátá léta 14. stol. byla obdobím, kdy mamlúci kavkazského původu, kteří byli hromadně nazváni Čerkesy, se prosadili jako nová vojensko-feudální vrstva pod vedením emíra Barqúqa, který v r.1382 byl ustanoven sultánem. Neobešlo se to bez odporu mamlúků „tureckého“ původu, ale druhý Barqúqův sultanát (od r. 1392) znamenal plnou hegemonii Čerkesů.

Poslední Qalá'únovci, zvláště sultán Ša'bán (1362-1376), byli nuceni s ohledem ke zhoršeným vztahům se Zlatou Hordou a k poklesu spolupráce mezi jejich státem a Zlatou Hordou, změnit prostor, odkud jejich agenti získávali nové mamlúky. Velmi vydatné zdroje byly objeveny na severním a východním Kavkaze. Nová kasárna, v nichž byli noví sultánští mamlúci ubytováni, byla na citadele a odtud pochází také označení mamlúcké gardy – al-mamálík al-burdžíja (mamlúci „z věže“). Dalšími a dalšími nákupy sultánské gardy i pro gardy emírů se početní vztah rychle měnil ve prospěch Kavkazanů a současně po žebříčku státních, vojenských a dvorských funkcí nabývali noví příchozí rychle politické a hospodářské moci. Napětí vyvrcholilo sesazením posledního Qalá'únovce Hádždžího a převzetím moci čerkeským emírem Barqúqem. „Turecká“ reakce Barqúqa nakrátko svrhla.

Období čerkeských sultánů (do r. 1517) je obdobím pozvolného hospodářského a politického úpadku. Sultán Barqúq se značnými oběťmi restauroval mamlúcký stát, který na pokraj rozvratu přivedl boj mezi „starou gardou“ tureckých emírů a novou vrstvou Čerkesů. Jeho druhý sultanát byl ve znamení příprav na odvrácení Timurova útoku. Tyto přípravy značně vyčerpaly hospodářsky slábnoucí stát, a když za vlády Barqúdova syna Faradža (1399-1412) došlo k nájezdu Timurových vojsk na Sýrii, skončil boj porážkou Mamlúků, Sýrie byla pleněna a Damašek musel být vydán (1400-1401). Důsledky tohoto vpádu byly těžké. Hospodářská a vojenská síla mamlúckého státu utrpěly tak těžkou ránu, že se z ní již mamlúcký stát nevzpamatoval. Nadto byl Faradž nucen uznat Timurovu svrchovanost, která sice s Timurovou smrtí skončila, ale politická autorita mamlúckých sultánů tím značně utrpěla. Za Faradžových nástupců se začal výrazně projevovat hospodářský pokles. Měna se zhoršovala, zatímco se ceny zvyšovaly a stoupal daňový tlak. Narůstající hospodářská krize vedla k růstu průchodných cel, uvalených na transitní obchod. V této době se téměř všechen obchod mezi Evropou a Dálným Východem a Indií dál přes Rudé moře a Egypt. Všechny přístavy Rudého moře a oba břehy i se svatými městy islámu byly v rukou egyptských Mamlúků. Značný objem tohoto obchodu, směřujícího z egyptských přístavů, Dimjátu a Alexandrie, do italských měst – Benátek, Janova, Florencie, Neapole a Říma – a do francouzských měst, na Sicílii, do Cařihradu, Athén a jiných středomořských středisek, byl bezpečným zdrojem velkých příjmů pro státní pokladnu. V 1. pol. 15. stol. však cla byla uvalována na zboží při každém překládání a byla stále vyšší. Ceny zboží se takto stávaly pro evropské nákupčí těžko přijatelnými a finanční politika mamlúckého fisku se začala projevovat velmi nepříznivě. Katastrofální následky mělo rozhodnutí sultána Barsbáje (1422-1437), podle něhož celní systém byl nahrazen státním monopolem na některé druhy zboží (cukr, pepř, natrium aj). Důsledek této politiky, která vedla k prudkému vzestupu cen a bojkotu ze strany evropských obchodníků, bylo, že evropští obchodníci byli nuceni hledat nová spojení s Východem a zbavit se závislosti na egyptských vládcích. I když Barbáj a jeho nástupci tyto státní monopoly zase omezili či zrušili, jejich zavedení zle poškodilo egyptský tranzitní obchod. Odrazilo se to v další devalvací měny a vzrůstu cen a daňových břemen, uložených domácímu obyvatelstvu.

Hospodářskou situaci komplikovala neklidná situace vnitropolitická. Neexistoval žádný náznak dynastické poslušnosti vládců. Sultánem se stával nejsilnější či nejbezohlednější jedinec, který dovedl kolem sebe seskupit skupinu dosti silnou k tomu, aby s její pomocí svrhl vládnoucího sultána. Nestálost držby úřadu a lén byla obdobná netrvalosti sultánů. Hodnostáři byli plně v sultánových rukou, pokud nevytvořili opozici, která dokázala často sultána svrhnout. Všechno to vedlo ke zvýšenému kořistnictví sultánů a emírů. Zvláště bezohledně se mamlúci chovali v Sýrii, takže tam nespokojení emíři obvykle našli oporu pro svůj odboj proti vládnoucímu sultánovi. Jen silní vladaři a obratní politikové byli schopni udržet opozici na uzdě nebo dokázali ji nevyprovokovat. Vláda takových sultánů znamenala

oživení hospodářského a kulturního života a přinášela také úspěchy vojenské a zahraničně politické. Sultán Džaqmaq (1439-1453) byl velkým příznivcem věd, zvláště dějepiscectví. Sultán Ínāl (1453-1460) hájil Kypr, který v r. 1426 získal pro Egypt sultán Barsbáj. Doba Qájitbájova (1468-1496) sultanátu přinesla poslední velký rozmach egyptského státu a byla jedním z vrcholných období egyptské architektury. V zahraniční politice dovedli tito sultáni udržovat přátelské styky s turkmenskými státy Qara Qojunlu i s rostoucí mocí osmanských sultánů. Rovněž se snažili posílit a rozšířit tranzitní obchod. Mezivládí byla vyplněna vnitřními rozbroji, které zrychlovaly neustále, přes úsilí schopných sultánů, zhoršující se hospodářskou krizi.

Katastrofa malúckého státu se dovršila na konci 15. stol. 17. května 1498 přistál v Kalíkátu portugalský plavec Vasco de Gama, když předtím obeplul mys Dobré naděje, a tak ukončil systematicky prováděný průzkum nové cesty za indickým a východoasijským zbožím. Tato událost znamenala podlomení jednoho z největších zdrojů pro egyptskou státní pokladnu a nejdůležitější součásti hospodářského života mamlúckého státu. V Egyptě prošla zpočátku bez povšimnutí. Když se na počátku 16. stol. pokusil sultán Qánsawa al-Gúrí (1501-1516) zničit portugalskou námořní moc v Indickém oceánu, bylo již pozdě. Portugalci vybudovali v Indickém oceánu pevné opěrné body (v Indii, východní Africe a na Soqotře) a rozbili egyptské loďstvo. Současně začali systematicky ničit arabská obchodní spojení a arabské lodi. Tím skončil arabský obchod v Indickém oceánu. Tato hospodářská pohroma předznamenala blízký konec malúckého státu i po stránce politické.

Mamlúcké období v Egyptě a Sýrii je jedním z vrcholných období arabské historiografie. Tehdy vznikla rozsáhlá díla historická, biografická a topografická. Z celkových historiků to byl al-Maqrízí (+1442), současník Barqúqovy doby, autor řady historických spisů o Fátimovcích a mamlúckých sultánech, který se pokusil též o rozbor příčin krizových jevů soudobé ekonomiky a společenského zřízení. Z jeho pera pochází též obsáhlý historicko-topografický popis Káhiry a Egypta. Dějiny Egypta a své doby vypsali potomci malúckého emíra Júsuif b. Taghí Birdí (+1469). Poslední desetiletí egyptského státu vylíčil v podobě denníků Muhammad b. Ijás (+1524). Celkové dějiny islámských zemí do své doby napsali Ibn Katír (+1373) a al-ʿAjnī (+1451). Hojně se pěstovala biografie. Hlavními zástupci jsou as-Safadí (+1383), Ibn Taghrí Birdí a as-Sacháwí (+1497). Psaly se sbírky životopisů učenců různých měst (Damašku, Halabu aj.) a různých specializací (právníků, theologů aj.) Od Ibn ʿArabšáha pochází arabská biografie Timura (Ibn ʿArabšáh pocházel z Damašku, byl zajat Timurem a dostal se do Mongolska, Astrachánu, Adrianopole, odkud se vrátil do Damašku a v r. 1450 zemřel v Káhiře) V době Barqúqově a Timurově žil v Egyptě Ibn Chaldún (+1406), který v Egyptě dokončil své světové dějiny a úvod k nim (Muqaddima). Oblíbeny byly kosmografie (Ibn al-Wardí, +1446) a topografie (Damašek, Káhira, Jeruzalém) a příručky o poutních místech a stanicích poutních karavan do Mekky a Medíny.

Hojně se pěstovala astronomie a astrologie, psaly se výklady snů. Z přírodních věd byla oblíbena také matematika.

O podivuhodnostech božského stvoření sepsal „přírodopisné“ dílo, hojně doprovázené poetickými citáty ad-Damírí (+1405)-

Mezi lidovými vrstvami byla oblíben mystika a mystická poezie. Z této doby pocházejí také důležité příručky o státní administrativě. Encyklopedický charakter má velká příručka pro pracovníky dvorské kanceláře od al-Qalqašandího (+1418).

Tato doba dala rozkvést encyklopediím a polyhistorům. Do doby první řady mamlúckých sultánů patří encyklopedisté an-Nuwajrí, Ibn al-Wardí a Fadlulláh al-ʿUmarí, kteří třebaže napsali mnoho prací, dosáhli nejplodnějšího polyhistora arabské literatury as-

Sujútího (1445-1505). Pod jeho jménem existuje přes 300 prací, z nichž mnohé jsou velmi zajímavé a důležité, a týkají se nejrozličnějších vědních oblastí od adabu až po teologii.

Doba druhé řady mamlúckých sultánů dále rozvíjela egyptské stavební umění. Stavby čerkesských sultánů ztrácejí na mohutnosti a stávají se stavbami, které bychom mohli do jisté míry nazvat měšťanskými. Jsou drobnější a jsou budovány s velkým smyslem pro začlenění do uliční zástavby. Velká péče je věnována drobnému kamennému dekoru. Z této doby je zachováno velké množství staveb v Sýrii (Damašek, Halab, Jeruzalem) a v Egyptě (Káhira). Nejpočetněji jsou dochovány stavby sultána Qájitbáje (v Egyptě existuje dodnes kolem dvaceti budov). Jako stavební materiál se používal kámen a cihly. Na obkládání stěn bylo používáno mramoru. Okna byla opatřena barevnou vitráží zasazovanou do sádry. Brány a dveře byly zdobeny vyřezáváním a kovovými tepanými plechy. Stavěly se kultovní budovy (madrasa, džámi'y, řádové domy apod.), paláce, veřejné studny (sebíly), hrobky, tržiště, ubytovny pro obchodníky apod. Z uměleckých řemesel se uplatnilo jen umění kovotepecké, řezbářské, sklářské a textilní.

* * *

Již dvakrát jsme se zmínili o státě, který od 16. stol. převzal úlohu sjednotitele sunnitské části isl. Světa a dědice a pokračovatele byzantské říše. Byla to Osmanská říše, o níž jsme mluvili v souvislosti s Timurovým tažením do Malé Asie v r. 1402 a v souvislosti se zastavebním iránského pronikáním na západ na začátku 16. stol. V oné době, na počátku 16. stol., vstupoval osmanský stát do vrcholného období svých dějin.

Počátky osmanského státu spadají do posledních desetiletí 13. stol., do doby ochabnutí mongolského vlivu v Malé Asii, kdy se maloasijská seldžucká knížectví znovu osamostatnila. Od doby seldžuckého vpádu do Malé Asie se byzantské císařství v Anatolii omezovala jen na severozápadní cíp poloostrova. Na jeho hranicích, jak na muslimské straně proti Byzanci, tak i na byzantské straně proti seldžuckým státům, konali pohraniční službu a současně sloužili jako nárazník Turci, kteří byli organizováni v pohraničních markách (tur. udž), kterým stáli v čele tzv. udžbegové. Malá Asie byla rozdělena na řadu těchto marek, emirátů: na jihozápadě byl emirát Menteše, na západě to byly Ajdin, Saruchán, Qarasu. V jižní Anatolii byly státy Antalja a Qaraman, na jihovýchodě vládl rod Dilghadir. Vojenská moc udžbegů se opírala o kmenové výzvy, ve kterých byla vojenská organizace podobná organizaci bojových dervíšských sdružení.

V okolí města Eskişehir se rozkládal udž, jemuž stál v čele emír Ertoghrul, lenník seldžuckého sultána z Konje Kaj Kobáda I. Příhodné situace mu umožnily rozšířit marku na úkor byzantského území a obsadit městečko Soghud, které učinil svým sídlem. Jeho syn Osman ('Utmán) šířil území dále, využívaje k tomu kolonistů i vojenské síly tureckých kmenových bratrů.

V roce 1289 udělil konijský sultán Osmánu begovi město Eskişehir. Když konijský sultán musel uprchnout před povstáním, které proti němu v r. 1299 vypuklo, mohl se Osmán beg cítit nezávislým vládcem. Přesto však dodržoval nominální podřízenost Ílchánům, kterým odesílal část státních příjmů. V roce 1301 přeložil svou residenci do nově obsazeného Jenişehiru. Při Osmanově smrti (kolem 1324) zahrnoval jeho udž území mezi řekou Sakarijí a městem Eskişehir. Třebaže prvním vládcem Udžu, z něhož se vyvinula světová říše Osmanů, byl Ertoghrul, byla dynastie, která jím začíná, nazývána podle Osmana bega, který byl prvním nesporným vládcem a jehož činy zajišťovaly budoucí trvání státu, kterému vládl.

Za jeho syna Orchána (1324-1359) nastal zřejmý obrat v teritoriálním vývoji státu. V roce 1326 byla získána Brusa, která od té doby se stala sídelním městem osmanských sultánů.

Nicaeu (Iznik) ovládl Orchán beg v r. 1331 a v r. 1337 obsadil Nikomedii (Izmid). Tím dosáhl osmanský stát Černého a Marmarského moře. Když ovládli Osmanci bejlik Qarasu, dostali se k Dardanelám, jejichž překročení, k němuž zanedlouho potom došlo, mělo nesmírný význam pro dějinný vývoj jak samotné Osmanské říše, tak celé jihovýchodní a střední Evropy. Na východ pronikl Orchán až k Sívásu a Ankaře. Tímto způsobem vytvořil Orchán v pol. 14. stol. v Malé Asii dobrou základnu, která mu poskytovala dosti sil na jeho výboje na evropském břehu, ve kterých po něm pokračovali horlivě jeho nástupci.

V pol. 14. stol. prožívala byzantská říše již dlouho se vlekoucí vnitřní krizi. Říše byla rozdrobena na několik více či méně samostatných úředních států, které mezi sebou a s cařihradským ústředím zápasily. Příčiny této krize byly sociální, které se projevovaly v bojích mezi feudály, církví a poddanými, i národnostní, neboť slovanské národnosti se bránily řeckému jazykovému a kulturnímu tlaku. Nemálo významných osobností křesťanského světa v této části Evropy hledělo na muslimské Turky jako na možné pomocníky té či oné strany, jako na nestranné rozhodčí spojence. Tyto okolnosti hrály rozhodující roli při překvapivě rychlých úspěších Turků při pronikání na Balkán. Boje mezi císařským rodem Paleologos a císařem Johannem VI. Kantakuzenem byly bezprostředním podnětem pro to, že se Turci přepravili na evropský břeh Dardanel: císař použil v letech 1345 – 47 Orchánova spojenectví při obléhání Soluně. Turci znali bohatství evropského břehu, neboť bejové z Qarasu dělali výpady přes úžiny již dříve. Proto bylo Orchánovo spojenectví s byzantským císařem (Orchán byl zetěm císaře Johanna VI.) vítanou záminkou pro udržování tureckého předmostí na evropské straně a k podnikání příležitostných loupečných výprav. V letech 1352-1354 byla opuštěna taktika loupežných tažení a osmanský emír zahájil plánovitě obsazování Balkánu. V té době ovládl a ke svému státu připojil galipolský poloostrov. Jeho syn Murád I. (1359-1389) obsadil do r. 1362 celou Thrákii a město Adrianopolis (Edirne), které se stalo novým sídelním městem. Murád I. přijal také titul sultána. Obklíčený Cařihrad se stal jeho lenním územím. Leníkem osmanského sultána se stal též bulharský car Šišman III., kterému Murád vzal Filipopolis (Plovdiv, tur. Filibe) a přilehlou kotlinu, rovněž v r. 1362. Další nápor obrátili Turci proti srbskému království. I zde, podobně jako v Bulharsku, hrála velikou roli feudální rozdrobenost státu a situaci zhoršovala neurovnaná náboženská a národnostní situace, která působila nepříznivě také na oblast sociální. Proto se stejně jako Bulhaři ani Srbové nedokázali spojit proti tureckému nebezpečí. První turecký pokus v r. 1387 nebyl pro Turky sice úspěšný, neboť car Lazar jejich útok odrazil, avšak za dva roky nato (15. června 1389) došlo k rozhodné bitvě na Kosím poli. Sultán Murád padl, avšak turecká armáda na hlavu porazila srbské vojsko, a také raněný car Lazar byl zajat (osmanská armáda v této bitvě poprvé použila ve větším měřítku děl). Srbsko se stalo vazalským územím osmanského státu, stejně jako byzantské císařství a Bulharsko. Vítězství na Kosím poli bylo počátkem 500leté osmanské vlády na Balkánském poloostrově.

Za Murádova syna Bájezída I., zvaného Jildirim (Blesk), tento vývoj pokračoval. Bylo dovršeno dobytí Bulharska. V r. 1393 padlo bulharské hlavní město Trnovo a Vidin v r. 1395. v téže době pronikli Turci do Albánie a ovládli větší část Bosny.

Turecká vláda nad Srbskem a Bulharskem počala vážně ohrožovat lucemburské panství v Uhrách a ve střední Evropě. Císař Zikmund vyhlásil proti Turkům křížovou výpravu. Na jeho výzvu se shromáždila téměř stotisícová armáda. V bitvě u Nikopole 15.9.1393 tuto armádu turecká přesila rozdrtila. Po této bitvě byla před Turky cesta do středu Evropy otevřena a sultán Bájezíd pokračoval ve vojenských akcích. V r. 1397 ovládl Attiku a Peloponés a v r. 1400 obklíčil Konstantinopol a chystal se jí dobýt.

Podobně jako se osmanská moc šířila v Evropě, šířila se i v Malé Asii. Do konce 14. stol. Bájezíd odstranil nebo učinil svými vazaly všechny maloasijské emiráty (bejliki) až k hranicím mamlúckého státu v Sýrii a státu Džalá'irovců v Ázerbejdžánu.

Rozvoj osmanské politické moci úzce souvisel s ekonomicko-sociální strukturou osmanského státu. Byla to struktura feudální podobná struktuře seldžucké, která v některých rysech byla ovlivněna byzantskými tradicemi a organizačními metodami dervíšských řádů a bojovných bratrstev. Osmanský lenní systém byl opět spojen s vojenskoadministrativní organizací. Podle svých výnosů byla léna rozdělena do tří typů: nejmenší byl „timar“, „Střední byl „ze'ámet“ a největší byl nazýván „cháss“. Poslední kategorie zahrnovala korunní majetky, ze kterých se udělovala léna jen nejvyšším hodnostářům. Timary byla benefícia udělovaná nižším vojenským funkcionářům. Základem osmanské armády byla lenní jízda (musellem), jejímiž příslušníci byli sipáhíjové, držitelé timarů a ze'ámetů. Jim podléhala (z jejich beneficií byla placena) jejich pěchota – jaja, vedle které existovala ještě nepravidelná pěchota zvaná 'azab a nepravidelná jízda, tzv. akindži. Pěší garda se nazývala jeničeri. Byla zřízena v letech 1361-63 v síle tisíce mužů, později měla 3000 mužů. Rekrutovala se z odvedenců nemuslimského původu, kteří se získávali nejprve ze zajatců a později pravidelnými odvody mezi křesťanskými obyvateli dobytých území v Evropě a Malé Asii. Odvedení a výcviku se podrobující „branci“ se nazývali 'adžemi oghlan.

Jádrem osmanských leníků byli držitelé timarů a ze'ámetů, sipáhíjové, kteří byli též hlavní vojenskou oporou státu.

Rozvoji feudálního systému odpovídal i vývoj správní, který šel od závislého pohraničního území a od porízenosti Ilchánům k samostatnému silnému státu. Emír Orchán vytvořil díwán, poradní sbor vedený vezírem, který se opíral o jednoduchý správní aparát. Území státu se dělilo na pašaliky, jimž stáli v čele pašové, pašaliky se dělily na sandžaqy v čele se sandžak beji. V Malé Asii odpovídalo toto členění kmenovému rozsídlení. Tyto okrsky plnily funkce administrativní (hlavně fiskální) a vojenské. Soudní pravomoc měli výlučně soudcové, jimž podléhali všichni bez ohledu na sociální postavení. Základem soudnictví bylo islámské náboženské právo (šar'), který v oblasti státní administrativy doplňovaly výnosy sultánů (qá-núny), které zvláště později hrály významnou úlohu při budování právní základny osmanského státu. Za Orchána byly raženy první osmanské mince.

Dobytá území byla nově osidlována a jejich obyvatelstvo bylo často přesídlováno. Tak Balkánci byli stěhováni do Malé Asie (Trnovo) ale hlavně Turci byli stěhováni na Balkán. Kde se obyvatelstvo vzdalo bez boje, bylo podle tradičního způsobu ponecháno na svých majetcích a na půdě, a jeho povinností bylo platit daň z hlavy. Byla mu ponechána svoboda náboženského vyznání a poskytla se mu možnost autonomie na církevním základě. Islám se však na Balkáně značně šířil, zvláště různá heterodoxní učení i ší'a, zvláště mezi křesťanskými sektáři (bogomilové aj.). Sunna se šířila mezi aristokracií a feudály, kteří si v nových podmínkách chtěli udržet dosavadní moc a rozšířit ji.

Rozmach osmanské moci vážně ohrozila porážka Bájezída I. kterou mu v červenci 1402 zasadil pod Ankarou Timur. Timur vyplenil osmanské území v Malé Asii a snažil se podlomit osmanskou moc v Anatolii tím, že maloasijská knížata, poddaná Osmancům, zprostil jejich závazků vůči osmanskému sultánovi. Jejich samostatnost měla zastavit růst osmanského státu a měla vést k jeho zkáze. Evropské državy Osmanské říše zůstaly Timurovým vpádem nedotčeny. Avšak aby znemožnil sjednocení osmanského státu, rozdělil ho mezi čtyři Bájezídovy syny. Nejstarší Sülejmán dostal evropská území (tzv. Rumélii) s Adriánopolí. Ostatní bratři dostali anatolské državy. V roce 1410 podlehl Süleymán svému bratrovi Músovi, který po třech letech podlehl svému bratru Mehmedu, který vládl do r. 1421.

Prvních dvacet let 15. stol. bylo dobou sjednocování a obnovy říše. Tento proces byl dovršen za vlády Mehmeda I. Čelebího, který se zbavil uchazečů o trůn a obnovil osmanskou nadvládu na Anatolském poloostrovu (s výjimkou knížectví qaramanského kolem města Konija ve střední Anatolii. V Evropě se dostal do války s Benátkami, ve které, protože mu chybělo silné loďstvo, neměl úspěch.

Vinou Timurova útoku a po něm následujícího zápasu mezi Bájezídovými syny o trůn, se obyvatelstvo Osmanské říše ocitlo v těžké hospodářské situaci. Ta vyvolala neklid a napětí, které vyvrcholilo velkým povstáním. Vypuklo v Anatolii v Izmiru a v jeho okolí a kolem Manisy a v okolí Staré Zagory v Rodopech v Bulharsku a v severovýchodní části Bulharska, zvané Deli Orman. Bylo to v těch částech Bulharska, které bylo osídleno anatolskými Turky. V čele povstání byl šejch Bedreddín Simáwí. Ideologicky bylo toto hnutí blízké učení ší'ý. hlásalo brzký příchod mahdího, pro nějž je třeba připravit svět: odstranit sociální a majetkové rozdíly, vytvořením majetkového společenství. Na počátku 1416 vypuklo povstání v oblasti Dardanel pod vedením dvou Bedreddínových zástupců. Börüklüdže Mustafy a Topraka Ke-mála. Sultán hnutí energicky potlačil, avšak uprchnuvší Bedreddín shromáždil velké zástupy stoupenců v severovýchodním Bulharsku. Na to se prohlásil za mahdího a táhl na Adrianopolis, aby zničil osmanský stát. Jeho zástupy sultánova vojska rozprášila. Po porážce Bedreddín znovu uprchl do Bulharska, byl však zajat a popraven (prosinec 1416).

Bedreddínovo hnutí bylo prvním sociálně-politickým hnutím v Osmanské říši, které vážně otřásl základy osmanského státu. Památka šajcha Bedreddína je dodnes živá a symbolem odboje slabých proti mocným.

Zásluhou sulána Mehmeda I. Čelebího byla obnovena politická jednotka země a vnitřní celistvost státního zřízení. Vláda jeho syna Muráda II. (1421-51) byla ve znamení dalšího rozšiřování říšského území a budování státního organizmu.

Konstantinopole Murád II. nedobyl, třebaže se o to 1422 pokusil. Dobyl však Soluně (1430), největšího přístavu v Egejském moři po Konstantinopoli. Osmanské úspěchy nutily evropské vládce k obraně před osmanským nebezpečím. Na koncilu ve Florencii v r. 1439 bylo rozhodnuto o další křížové výpravě proti Turkům. Nebezpečí hrozilo především v Uhrách, kde neshody mezi magnáty nedovolovaly vytvořit jednotně vedenou obranu. Jediný silný muž byl poručík uherského krále Ladislava Jagiello, sedmihradský kníže Hunyady János, který opakovanými porážkami Turků pod pevností Mohács přinutil Muráda uzavřít v Szegedině v r. 1442 desetiletý mír, podle něhož se srbským pohraničním územím přiznala nezávislost. Tím byla vytvořena nárazníková oblast, chránící Uhry před bezprostředním napadením. Uherská šlechta však odmítla tento mír respektovat. Byla zorganizována velká výprava pod vedením knížete Hunyadyho, která protáhla Bulharskem, avšak u Varny v r. 1444 byla Turky na hlavu poražena (král Ladislav Jagiello v ní padl.). V téže době (1443) vzplálo protiosmanské povstání v Albánii, vedené Georgim Kastriotim, který jako turecký renegát přijal jméno Skander beg. Jeho povstání vytlačilo Turky z Albánie, která existovala po dobu Skander begova života (do 1467) jako samostatný stát, spojenec Benátek. Po porážce u Varny se Hunyady pokusil posílit Skander bega a sebral za tím účelem nevelké vojsko, a v naději, že mu na pomoc přispějí Srbové a vládci západní Evropy, táhl na jih. V bitvě na Kosím poli jej však Turci zastavili a jeho armádu zničili 1448.

Porážka u Varny způsobila, že západní Evropa ztratila již naději, že turecký nápor bude možno zastavit a zachránit před ním dunajskou kotlinu, případně celou střední Evropu. Státy v této oblasti byly nadále odkázány jen na vlastní prostředky. Rovněž byzantské císařství a Konstantinopol západní Evropa opustila. Pád východořímského císařství byl jen otázkou času. Po vítězství nad Hunydy soustředil Murád II. své úsilí na přípravu obléhání Kon-

stantinopole. Jeho úsilí dovršil jeho syn Mehmed II (1451-1481). Na jaře r. 1453 oblehl Konstantinopol, která po 53 dnech trvajícím obležení 29. května 1453 padla.

Pád Konstantinopole (tur. Istanbul), která se od té doby stala sídelním městem osmanských sultánů, měl dalekosáhlé důsledky. Konstantinopol byla největším městem východního Středomoří, významná strategicky a byla důležitým obchodním střediskem na cestě mezi Východem a Západem. Ovládnutí Konstantinopole značně Turky posílilo a bylo velkou morální vzpruhou pro osmanské expanzivní snahy. Sultán neskrýval úmysl ovládnout Uhry, Německo a Itálii. V mezinárodní politice nahradili nyní Osmanci definitivně byzantské císařství s tím však rozdílem, že byzantské císařství bylo již po staletí ochromeno vnitřními krizemi a neschopno větší mezinárodní akce, kdežto osmanský státní organizmus byl mladý a prožíval bouřlivý rozvoj, který se navenek projevoval horlivou aktivní činností vojenskou, diplomatickou a hospodářskou (především v oblasti obchodu).

V letech 1458-1467 byl ovládnut celý Balkán. Srbsko bylo s konečnou platností přivtěleno říši v r. 1459 a změněno v provincii. V roce 1460 se zmocnili Osmanci Morey a 1463 Bosny a všechny benátské državy a opěrné body byly s výjimkou některých měst v severní Dalmácii ovládnuty. V jižní Dalmácii bylo město Dubrovník změněno v poplatnou republiku. Když v r. 1467 zemřel Skander beg, Turci znovu ovládli Albánii. Ve vazalské státy bylo v r. 1476 změněno Moldavsko a Valašsko a bylo jim ponecháno právo volit si knížete. V roce 1480 se Mehmed II. pokusil o ovládnutí Itálie. Vylodění v jižní Itálii a obsazení Otranta bylo však jen zcela krátkodobé.

Za vlády Mehmeda II. bylo dovršeno ovládnutí Anatólie. Po pádu Konstantinopole zbýval na anatolském poloostrově poslední pozůstatek byzantského císařství – císařství Trapezuntské, které se aktivně podílelo na tranzitním obchodě, z něhož mu plynuly ohromné příjmy. Ovládnout Trapezunt a jeho tranzitní obchod mělo být prvním krokem k odvrácení nebezpečí, které Osmanské říši hrozilo z východu. Tam se zformovala koalice vedená Uzun Hasanem a účastnili se jí trapezuntský císař a qaramanský sultán. Trapezunt padl 1461. Boj s Qaramany byl těžký a teprve v r. 1473 byl qaramanský stát přivtělen k Osmanské říši, jako poměrně samostatný celek. Uzun Hasan, jehož podporovaly Benátky a johanitský řád z Rhodu, byl ještě téhož roku ve východní Anatólii poražen a jeho západní území byla po dalším vítězství nad ním v r. 1475 připojena k osmanskému impériu.

Ve snaze zmocnit se všech obchodních spojů mezi Východem a Západem a zbavit se konkurence Benátek, Janova, Trapezuntu a Konstantinopole pronikali osmanští sultáni na pobřeží Balkánu a Malé Asie a zmocňovali se přístavů a obchodních středisek na pobřeží a ve vnitrozemí a vytvářeli nová hospodářská centra v nově zakládaných městech.

V r. 1475 zasadil Mehmed II. těžkou ránu Janovanům. Ti měli v držení řadu obchodních stanic na jižním Krymu, které byly středisky obchodu s Východem. Hlavní kolonií bylo město Kefe (Theodosia) na východním pobřeží Krymu. Dobytím Konstantinopole se ztížil styk Janova s jejich stanicemi v Černém moři a Janované napadali v Černém moři turecké lodi. Zostřující se vztahy vyvrcholily výpravou v r. 1475, při níž turecké loďstvo obsadilo Kefe, Sudak, Kerč a Azovské moře. Přímoří se stalo součástí Osmanské říše, zatímco krymské vnitrozemí, jižní Ukrajina a stepi kolem Dněstru byly dány krymskému chánu, od té doby osmanskému vazalovi, jako léno.

Vznik krymského chánátu sahá do doby Timurovy. Timurův chránělec Tochtamiš, chán Zlaté Hordy, byl dvěma Timurovými výpravami (1391 a 1395), které Timur podnikl do qipčacké stepi a Povolží, přinucen k útěku. Z nepřátelství k moskevskému knížectví se uchýlil k litevskému velkoknížeti Witoldovi. Ten mu přislíbil, že mu pomůže vrátit se na trůn. Witoldův plán za jehož uskutečnění mu Tochtamiš slíbil velké území, které patřilo moskevskému velkoknížeti i Zlaté Hordě, se nezdařil. Naopak jeho vojsko bylo zlatohordským majordomem

Edigüm u Poltavy v r. 1399 poraženo. Výpravy proti Witoldovi a proti moskevskému knížectví, kam se Tochtamiš po porážce v Poltavy uchýlil, Zlatou Hordu značně oslabily, takže Witoldův vliv ve východní Evropě rostl a Witold získal nakonec přístup k Černému moři a území mezi Dněprem a Dněstrem mohl považovat za sféru svého vlivu, zvláště po tom, když u Oděsy založil pevnost. Zasahování do vnitřních záležitostí Hordy knížetem Witoldem (+1430) zesílilo zvláště po smrti Edigüho (+1419) a způsobilo konečný rozpad Zlaté Hordy. V roce 1438 vznikl pod vedením chána Ulugh Mehmeda chánát kazaňský a od něho na jih se v Saráji udržel jako chán Velké Hordy Küčük Mehmed. Zanedlouho odpadl od Velké Hordy Krym a jižní Ukrajina, kde vznikl samostatný chánát krymský (1441), který pod vládou chána Hadždží Gireje (do 1466) se vyvinul ve významnou sílu v jižním Rusku a na Černém moři. Ve stejném roce 1441 od Velké Hordy odpadl chánát Astrachán.

Krymský chán Hádždží Girej spolupracoval s litevským velkoknížetem, králem polským (od 1447), Kazimírem IV. a tvořil opozici bloku seskupeného kolem velkoknížete ruského, který tvořil chánát kazaňský a Velká Horda. Obrat nastal se smrtí Hadždží Gireje. Jeho syn Mengli Girej (1466-1515) se rozešel s Kazimírem a navázal styk s ruským velkoknížetem Ivanem III. (od r. 1462). Krymský chán se chtěl zbavit Velké Hordy, zatímco ruský kníže Ivan chtěl proniknout na jihovýchod a zmocnit se jižního Povolží. Chán Velké Hordy se přirozeně spojil s Kazimírem. Ke společné koordinované akci proti Velké Hordě nedošlo, zůstalo jen u plánů. Rusové se zmocnili obchodního centra Novgorodu (1478) a krymský chán se začal zabývat janovskými koloniemi na Krymu.

Janované měli své kolonie v Černomoří již od 12. stol. Ve 13. století jejich význam neobyčejně stoupl, neboť tehdy se staly součástí „hedvábné stezky“ a obchodní ruch se v nich neustal ani když se rozpadla Zlatá Horda, třebaže svůj zlatý věk prožívaly ve 14. stol. Tehdy se skoro celké jihovýchodní pobřeží dostalo Janovanům do rukou (po roce 1365). Proniknutí Litvy k Černému moři poněkud oslabilo jejich prosperitu, neboť část obchodu do Evropy nepřišla k moři, ale zboží se dopravovalo přes Kubáň a Ukrajinu do Moldavska, Podolska a Haliče. Druhým nebezpečím pro janovský obchod v Černém moři byl vzestup osmanské moci v úžinách, který v r. 1453 vyvrcholil dobytím Cařihradu. Když se v r. 1469 Janované na Krymu spojili s polským králem, použil toho Mengli Girej jako záminky ke zničení janovského vlivu na Krymu. Zmocnil se všech janovských držav a v r. 1475 za součinnosti s osmanským loďstvem a pěchotou dobyl Kefe. Nepochybně aktivita kramského chána vzbudila pozornost osmanského sultána, který v intervenci a pomoci krymskému chánu viděl příležitost k tomu, aby se uchytil na protějším břehu Černého moře a vytvořil si předmostí k dalšímu pronikání na sever, nehledě na zisky z obchodu, který po Janovanech převzal. Za blíže neznámých okolností a z neznámých důvodů se krymský chán Mengli Girej prohlásil za osmanského vazala a Kefe se stala sídlem jednoho ze synů Mehmeda II. Fátíha. Vliv krymských chánů se tímto způsobem sice dočasně zeslabil, ale zanedlouho potom začali však zase samostatně zasahovat do dění na Ukrajině a v Povolží. Osmanský vliv se po podřízení Krymu dostal do trvalého styku s politickými poměry na Ukrajině, do kterých osmanská politika zasahovala buď bezprostředně či prostřednictvím krymského chána. Osmanští sultáni byli v kontaktu s polskými králi a moskevskými velkoknížaty. Zakrátko si Osmanci podrobili též chánát Astrachánský.

Za vlády Mengli Gireje dosáhla tatarská kultura na Krymu svého vrcholu. Země byla spravována byrokratickým aparátem, soustřeďujícím se opět na oblast fiskální. Území chánátu bylo rozděleno do správních a soudních obvodů a správním střediskem byl díwán. Sídlem chána bylo palácové město Baghče Saráj. Vznikly skvělé stavby, mezi nimi chánův palác v Baghče Saráji, mešity a madrasy. Osmanský a anatolský vliv se projevil nejen v politice, ale i v oblasti kultury a umění: architektura nese zřetelné rysy seldžucké architektury; v oblasti

společenského života se uplatňoval zvyk nedovolovat ženě veřejné působení, které u Mongolů a Tatarů Zlaté Hordy a jiných chánátů bylo běžným zjevem. Osmanský vliv působil, že žena se musela omezit jen na péči o rodinu. Z předosmanského období pochází několik básnířek v tatarské literatuře.

V roce 1481 zemřel sultán Mehmed Fátih. Jeho smrt byla na Západě přijata jako boží milost. Jeho syn Bájezíd II. (1481-1512) byl sice oddán mystice a askezi, přesto však jeho vláda byla vyplněna boji a expanzí. Během roku 1483 byla zcela ovládnuta Hercegovina a vytvořena z ní samostatná provincie (pašalik). Také v Uhrách pokračovaly boje a na polské pronikání do Ukrajiny odpověděl sultán ozbrojeným odporem. Byl dobyt Belgorod (Akkerman) v ústí Dněstru a Kilijs v ústí Dněpru (1484). Vedly se války s Benátkami, v Řecku a Dalmácii. Turecké oddíly vpádaly do Kraňska, Korutan a Štýrska. K větším akcím v Evropě nedošlo.

Poměrný válečný klid ve srovnání s aktivitou Mehmeda II. byl nepochybně spojen s Bájezídovým zájmem o vnitřní politické problémy. Zvláště v Anatolii se nebezpečně šířily ší'itské ideje a činnost ší'itských agitátorů vzrůstala a podkopávala sunnitský základ osmanské moci. Bájezídovo mezinárodní postavení ztěžoval exil jeho staršího bratra Džema, které ho, ač měl nárok na sultanát, odsunul stranou a zlomil jeho pokus zmocnit se vlády násilím. Džem se pokoušel získat pro svou věc evropské vládce. Jeho život byl vyplněn dobrovolným i nedobrovolným pobytem u Johanitů na Rhodu, na dvoře francouzského krále a nakonec byl Džem nedobrovolným hostem papežovým. Všude bylo jeho osobnosti a vlivu, který měl v osmanské říši, kde měl mnoho přívrženců, využíváno k nátlaku na Bájezída. Až v r. 1495 se Bájezídovi podařilo přimět papeže k zavraždění Džema.

Neúspěšný byl Bájezíd v boji s egyptskými Mamlúky, s nimiž Osmanci přišlo do přímého kontaktu. V roce 1488 porazil sultán Qájitbáj jeho armádu a Osmanci ztratili Adanu a Taurus, kde byla obnovena vláda mamlúckých vazalů, dynastie Ramadán. Na samém konci 15. stol. se Bájezíd rozhodl k boji s Benátkami, které se zmocnily Kypru, a s Uhrami a papežem vytvořily protiosmanskou koalici. Válka nepřinesla žádné velké zisky. Bájezíd získal Drač a Lepanto, u něhož jeho loďstvo dobylo prvního velkého vítězství nad benátským loďstvem, a Mesenii podle míru z r. 1503. Sultán tento mír uzavřel ochotně, neboť na východní hranici jeho říše se počala formovat nebezpečná moc perské říše, do jejíhož čela se dostala dynastie Safíjovská.

Vývoj sociální struktury Osmanské říše v 15. stol byl pokračováním předešlého vývoje. Díky výbojům velice vzrostly státní příjmy a rozmnožila se vrstva držitelů beneficií, v jejichž rukou se soustřeďovala držba zemědělské půdy. Politicky a vojensky silné rody získávaly velké majetky. Držitelé lén nesídlili na svých majetcích, nýbrž je rozdělili mezi rolnické obcíny, které měly za povinnost odvádět jim část sklizně a výnosů v penězích a naturáliích. Poddané obyvatelstvo (re'ájá) byli nejenom vesničané, nýbrž také obyvatelé měst. Rozvoj měst, k němuž zvláště na Balkáně počínaje 15. stol. pod osmanskou vládou docházelo, byl charakteristickým znakem společensko-hospodářského vývoje říše. Byl umožněn intenzivním zájmem o exploataci přírodního bohatství (především nerostného), a zájmem o rozvoj obchodu a výroby, které byly umožněny harmonickou sociální situací ve státě a klidným politickým životem na rozlehlém a pod vládou jediného státu sjednoceném území, které bylo hojně osídleno a mělo značné přírodní bohatství a rozvinuté zemědělství. Turci na Balkáně ihned po pevném ovládnutí dobytého území zakládali města jako centra své vlády a jako nová centra výroby a obchodu, do kterých usidlovali jak své soukmenovce, tak i výrobce z jiných měst či vesnic. Tímto způsobem vznikala rychle prosperující střediska, která přitahovala další obyvatelstvo. Města byla též zpravidla ohnisky islamizačního vlivu. Vesnice zůstávaly dále věrné svému původnímu náboženství.

Za sultána Mehmeda II. byly vydány tři zákoníky, které kodifikovaly vnitropolitický vývoj. Vládnoucí třída se skládala ze tří vrstev: vojenské, úřednické a duchovenské. Sultán byl představitelem nejvyšší moci, především pak vrstvy vojenské a byl nejvyšším vůdcem vojska. Současně byl též duchovní hlavou muslimů svého státu. Vládnoucí třídu tvořilo několik rodin tureckých hodnostářů, z velké části však ji tvořili členové netureckých rodin, více či méně poturečtění, kteří přijali islám. Pocházeli z rodů balkánské či byzantské šlechty. Díky tomu, že osmanský feudalismus (stejně jako v naprosté většině jiných islámských států) neznal v politické oblasti rodovou šlechtu, nezřídka do této vrstvy pronikli také schopní lidé, pocházející z prostého poddaného obyvatelstva (především odvozy do janičárského sboru, tzv. devširme). Duchovenstvo (‘ulamá’) bylo velmi významnou silou s velikým vlivem na nejnižší i nejvyšší vrstvy. Jejich hlava, šajch al-islám, byl jednou u nejvyšších a nejvlivnějších osobností ve státě.

V čele státní administrativy stál velkovezír (sadr-i a’zam). Jemu podléhal složitý systém úřadů, spravující především finance - evidenci lén, jejich výnosů a držby, výdaje na loďstvo a armádu, výplaty gardy, příjmy z daní aj.

Výnosy Mehmeda II. normalizovaly organizaci nemuslimů podle náboženských obcí. Byly uznávány tři náboženské obce: řecko-pravoslavná, arménská a židovská. Tyto obce (millet) vedené svými duchovenskými hodnostáři pdčovaly o ideologické otázky svých stoupenců a měly za povinnost dbát o jejich občansko-právní záležitosti podle kanonického práva obce (manželství, majetkové otázky apod.) Řecké obci byly podřízeny též slovanské pravoslavné církve. Došlo k tomu patrně vinou silného vlivu řeckého duchovenstva na osmanskou vládu a úsilím dobyvatelů co nejméně zasahovat do vnitřních záležitostí oddaných.

Osmanský sultán byl ve stálých diplomatických stycích s řadou států: Benátkami, Uhrami, Polskem, Janovem, Neapolí. V r. 1497 byly navázány diplomatické styky s Ruskem. Řada států měla v Istanbulu své stálé zástupce (konzuly), podobně jako měl osmanský sultán své diplomatické zástupce v zahraničí.

Maloasijsí Turci si přinesli ze své východní vlasti vlastní literaturu. Byly to písně, lidové eposy a pod vlivem islámské ideologie vzniknuvší poezie náboženská, mystická, která se rychle rozšířila díky působení dervíšských řádů. K básníkům mystické poezie patřili i Júnus Emre (+ na počátku 14. stol) a sultán Veled, syn Džaláluddína ar-Rúmího (+1312), první maloasijský mystik vyšší umělecké úrovně. Vedle nich byl oblíben také ‘Ášiq Paša (+1332). Ve druhé polovině 14. stol. byl nejlepším mystickým básníkem Nesímí, který psal v dialektu ázerí (+1417). Lyrikem byl Ahmad Paša (+1497), a ‘Ísá Nedžátí (+1516). Albánského původu byl Mesíhí (+1512), zakladatel humoristické poezie v turecké literatuře. Nizámího a Ferdausího eposy napodobil Hamdí (+1503) ve svých eposech Lejlá a Madžnún a Júsuf a Zulajchá.

Válečné činy sultánů a rozmach říše oslavovaly se ve verších i v próze. Vznikala četná díla historická, psaná persky a turecky. Z historiků 15. stol. Jsou Nešrí (+ po 1500), Šükrü-lláh, ‘Ášiqpašazáda (+ před 1500) a Idrís Bitlíslí. Náboženské a právní spisy byly psány arabsky.

Prostřednictvím překladů a studiem cizojazyčné (arabské a perské) literatury vnikala do tureckého jazyka spousta arabismů a persianismů, které vytlačovaly původní turecká slova z literárního jazyka. Tak se vytvářela „osmanština“, jazyk nehovorový, žijící téměř výlučně v literatuře. Nestudovaným lidem byl nestozumitelný pro veliké množství přejatých slov. Podle dobového literárního vkusu však bylo nezbytné literární jazyk co nejvíce zaplnit cizími slovy, aby byl teprve lahodný a kultivovaný.

Maloasijské výtvarné umění osmanské je skromné tak, jak skromné byly počátky osmanského státu. Až v Bruse byl zbudován první osmanský džámí: v letech 1380-1421 byl stavěn Uludžámí, příklad nejstaršího typu osmanských džámíů. Vlivem klimatických pomě-

rů se ústřední nádvoří zmenšilo ve dvoranu, která byla překlenuta zasklenou kopulí. První osmanské modlitebny vykazují silné seldžucké vlivy, především v bohatém členění průčelí. Podle byzantských vzorů vznikly modlitebny několika typů, které se rychle měnily ve standardní typy. Byly to mešity od jednoduchých krychlových staveb s jednou kopulí a polokopulí. Murád I. dal v džámi' u Čekirdže u Brusy vystavět v poschodí obytné místnosti. Tím vznikla první osmanská madrasa. Všechny typy masdzidů a džámi'ů měly v průčelí otevřenou sloupovou předsíň a v jejich blízkosti stála často kopulovitá hrobka zakladatele. Minaret byl úzký, na vrcholu zašpičatělý, připomínající svým tvarem ořezanou tužku. V Bruse byl za Mehmeda I. dokončen Ješil džámi' (Zelená mešita) zvaný podle skvělé fajánsové výzdoby stěn. Blízko něho stojí hrobka Mehmeda I., Ješil türbe. Po přesunutí sídla do Adrianopole stavěli sultáni tam. Byl to sultán Bájézíd I. a Murád II., který dal postavit Üçşerefeli džámi'. Pro rozvoj osmanského typu velkých džámi'ů měl velký význam vzor chrámu Svaté Moudrosti (Hagia Sofia – Aja Sofja). Podle jejího vzoru byla vystavěna mešita sultána Mehmeda Fátíha a Bájénida II. Velké džámi'y měly před průčelím modlitebny velký čtyřhranný dvůr s kašnou, obklopenou kolonádou krytou kopulemi.

V nově dobytém Cařihradě si zřídil Mehmed II. palác v blízkosti později vystavěné mešity Bájézídovy. Zakrátko přeložil své sídlo do nového saráje na výběžku čnícím do Bosporu. Palác tvořilo několik pavilonů v zahradách. Z tohoto Mehmedova Saráje se zachoval jen tzv. Činili köşk (Fajánsový pavilon) se skvělou fajánsovou výzdobou. Z dalších staveb Mehmeda II. Se zachovala též pevnost Jedikule (Sedm věží) na jihu istanbulského opevnění. Na Bosporu stojí pevnost, kterou na anatolském břehu postavil sultán Bájézíd I., Anadolu Hisár, zatímco na evropském břehu stojí pevnost Rumeli Hisár, postavená Mehmedem II. v roce 1452.

Z řemesel vynikla výroba fajánsí, především ve městě Izniku a Kütahji, ve které se vyrábělo též nádherné polychromované nádoby. Kromě toho se rozvíjela výroba kovového tepaného zboží, textilního a výroba koberců.

Po celé 15. století bylo těžiště Osmanské říše na evropské půdě a byzantská kultura nebyla bez vlivu na různé politické instituce i na různé akce osmanských sultánů. Zvláště sultán Mehmed II. Byl nakloněn byzantské a klasické vzdělanosti a cenil si kultury západo-křesťanské, z níž mu byla blízká především italská renesance (dal se malovat italským malířem Bellinim, který maloval též sultána Qájitbáje), Bájézídova vláda znamenala návrat k islámu a odvrát od evropské vzdělanosti. Za pozdějších vládců islámský vliv dále zesílil, především z politických důvodů.

XV. ISLÁMSKÝ SVĚT MEZI OSMANCI A SAFÍJOVCI (XVI. STOLETÍ n. l.)

Na dvoře sultána Uzun Hasana žil vážený předák (šejch, pír) dervíšského řádu silně ší'itsky zabarveného - Džunajd. Jeho původ se odvozoval od sedmého imáma, ve skutečnosti byla však jeho rodina kurdského původu. Z předáků této rodiny vynikal šejch Safíjuddín, zvaný též Safí, kterého pak Safíjovská dynastie, kterou Džunajdovi potomci vytvořili, považovala za svého praotce. Stoupenci řádu byli svému pírovi bezváhradně oddáni a byli přesně organizováni, takže mohli v Džunajdovi vzbuzovat ctižádost. Jeho syn Hajdar zorganizoval stoupence řádu podle pravidel vojenské organizace, tj. rozdělil je do osmi hlavních skupin podle jejich kmenového či místního původu. Srážka s vládcem Aq Qojunlu Ja'qúbem omezila na čas politické aspirace řádu, ale po Ja'qúbově smrti vypuknuvší anarchie umožnila, aby se řád politicky prosadil. V roce 1499 se objevil jako vůdce řádu, který byl jedinou pevně organizovanou jednotkou, dvanáctiletý Hajdarův syn Ismá'íl v roce 1500 ovládl již jižní Podkavkazí,

za rok nato rozdrtil armády Aq Qojumnu a obsadil Tebríz. Ší'á byla vyhlášena za státní náboženství. V dalších letech ovládl Ismá'íl zbytek Ázerbajdžánu, Kurdistán, severní a západní Írán a východní Anatolii. K tomu přistoupila v roce 1508 též Mezopotámie s největšími ší'itskými městy, Karbelá s Nadžafem, a s Baghdádem. Odtud Ismá'íl ovládl centrální Írán a íránský jih – Fárs, Chúzistán a Lúristán. V té době se Ismá'íl vyhlásil šáhem.

Počínaje rokem 1505 se stále jasněji rýsovala nebezpečná nutnost srážky s Timurovci a s expanzivní mocí uzbeckých Turků pod vládou rodu Šajbánova. Tito Šajbánovi Uzbeci v letech 1492-1500 rozvrátili čaghatajské a timurovské panství v Transoxanii a Chorásánu. Šajbánovský chán Muhammad od roku 1505 stále častěji napadal říši sultána Husajna Bajqará (od 1506) až v r. 1508 oblehl jeho syna Badí'uzzamána, který uprchl pod ochranu Ismá'ílu as-Safawímu. Tím skončila říše Timurovců v Íránu. Ismá'ílovým úkolem však bylo, aby zastavil to, co Timurovci již nebyli schopni zastavit. V bitvě u Marwu (1510) Ismá'íl Muhammada chána porazil a vnutil Uzbekům uznání hranice na Amudarji. Tyto úspěchy Ismá'íl ještě dalším tažením proti Uzbekům v roce 1513 upevnil.

Mezitím však nové íránské říši hrozilo nebezpečí ze západu. V roce 1512 se za pomoci janičářů zmocnil osmanského trůnu Bájezídův mladší syn Selím I. Aby si zajistil dobytý trůn, dal odpravit svého otce, tři bratry a řadu dalších mužských příbuzných. Tento čin, který byl i v jeho době značně tvrdý, mu vynesl přídomek Javuz (Krutý). Selím byl zapříisáhlým nepřitelem ší'itů. Uvědomoval si nebezpečí, které říši hrozilo ze ší'itské safíjovské Persie. Již jako guvernér v Trapezuntu napadal safíjovské území. Když se stal sultánem, rozhodl se zlomit safíjovskou hrozbu vší mocí. Hned po převzetí vlády přikázal sestavit soupisy ší'itů v Anatolii a všechny je pobít. Pronásledování ší'itů v Osmanské říši Safíjovce přirozeně popouzel. Situace se dále vyostřila, když safíjovští Qizilbaši začali prohlašovat Anatoli, z níž většinou pocházeli, za své území. V létě r. 1514 došlo k válce. Selím protáhl Anatolií a vnikl na Ismá'ílovo území. Ale ani Ismá'ílova taktika spálené země Selima nezastavila, a tak 23. srpna 1514 došlo na Čaldiránské pláni (severovýchodně od Vanského jezera) k rozhodné bitvě. Selím v boji zvítězil a rozhodující podíl na tomto vítězství mělo Selímovo výtečné dělostřelectvo. Jeho zásluhou byla safíjovská armáda rozbita a Selím mohl potom obsadit Tebríz. Vypleniv město vrátil se do Istanbulu. Bitva na Čaldiránu byla první srážkou mezi Osmanskou říší a Persií z dlouhé řady bojů, které se v dalších staletích mezi oběma islámskými velmocemi opakovaly. Její význam tkvěl v tom, že zastavila íránské pronikání do Anatolie a přinutil Safíjovce k tomu, aby spatřovali těžiště svého státu v Íránu. Tato bitva byla též jedním z činitelů, které ustálily hranice mezi osmansko-tureckou mocenskou sférou a sférou safíjovsko-íránskou.

Vítězství nad Ismá'ílem přivedlo Selíma na myšlenku zbavit Ismá'íla jeho spojence, mamlúckého Egypta a jeho sultána Qánsawy al-Ghúrího (1501-1516). Dilghádírského panství v Mar'áši a Adaně a jihizápadního Kurdistánu – Dijár Bakru a Mósulu se Selím zmocnil při návratu z Tebrízu.

Na jaře 1516 se vydal na pochod. V srpnu téhož roku se utkal s egyptským mamlúckým vojskem vedeným sultánem Qánsawou (78-80 letý) u Halabu na Mardž Dábiq. Opět byla osmanská dělostřelba rozhodujícím činitelem v boji. Mamlúcké vojsko, jehož morálku podlomila také zrada halabského místodržícího, emíra Chájir báje, bylo poraženo na hlavu. Sultán Qánsawa nebyl po boji nalezen. Bez dalších bojů sultán Selim ovládl celou Sýrii, obsadil všechna velká města a pokračoval v pochodu na Káhiru. Nově zvolení egyptský sultán Túmán báj byl se zbytky mamlúckých sborů pod Káhirou poražen a Selím obsadil město. Po krátké době byl Túmán báj zajat a popraven ještě s některými mamlúckými beji. Egyptský mamlúcký sultanát přestal existovat.

Dobytím Egypta se Selím stal současně také pánem celého východního Středomoří a Hidžázu s jeho svatými městy (dostal titul Služebník obou harémů „chádím al-haramajn“) a

dostal se i na ochablou tepnu tranzitního obchodu. Sféra zájmu osmanských vládců se počala šířit dále na jih a na východ: do Rudého moře a do Indického oceánu.

Selím ponechal netknutými sociální a majetkové poměry v bývalém mamlúckém státě. Mamlúckým bejům byly ponechány v držení jejich beneficia, a mamlúčtí bejové se stali součástí osmanských vojenských sborů sloužících v Egyptě, a do jejich řad přicházeli renegáti také z jiných částí říše (Řekové, Bosňáci). Mamlúčtí bejové si nadále zachovali řadu významných politických funkcí v egyptské provincii a stabilita jejich postavení byla zajištěna tím, že byli feudály usedlými ve své provincii, zatímco jiní hodnostáři se v provincii střídali. V čele provincie stál turecký paša vládnoucí vojenskou posádkou složenou u několika druhů vojska (hlavní byli janičáři a Mamlúci), a finanční správou. Jeho povinností bylo udržovat pořádek a odesílat pravidelně pokladně tribut (charádž). Osmanský lenní (tímárský) systém nebyl v Egyptě zaveden. Zaveden byl v Sýrii a v Palestině. Dobyta asijský a africký území byla připojena k tzv. Anatolii, tj. k asijsko-africké části říše.

Na konci roku 1517 se Selím vrátil zpět do Istanbulu. V jeho doprovodu byl také káhirský chalífa a podobně jako z Tebrízu jej i z Egypta nuceně provázelo mnoho řemeslníků.

Osmanská námořní moc zaznamenala významný úspěch v roce 1518. Za pomoci severoafrického korsára Chajruddína Barbarossy a jeho bratra Arúdze byl ovládnut Alžír. Selím se chopil Chajruddínovy žádosti o přispění loďmi a vojskem k výpravě, za co se Chajruddín prohlásil být sultánovým poddaným a jeho místodržícím na dobytém území. Osmanská říše se takto dostala do zájmové sféry Španělska a Francie, které spolu zápasily o ovládnutí severoafrického pobřeží, které ovládala korsárská města.

Ohromný rozmach Osmanské říše přirozeně neuklidňoval politiky v Evropě ani v Asii. Šáh Ismá'íl se pokoušel podobně jako před ním Uzun Hasan nalézt spojence v Evropě proti společnému nepříteli – Osmancům, a v jeho snahách pokračovali i další Safíjovci. Avšak podobně jako dříve, ani nyní se koordinované akce nikdy neuskutečnily.

V čele safíjovské státní stál šáh, který byl současně také hlavou náboženského řádu. Tento řád byl hlavní šáhovou oporou, neboť jeho členové byli mu absolutně oddáni a uctívali svého šejcha téměř jako božskou bytost. Misionářská myšlenka ve spojení s touto úctou vedla k výboji: jeho smyslem bylo šířit uctívání šejcha a jeho předků - 'Alího a ší'itských imámů. Tento náboženský fanatismus naplňoval první desetiletí existence safíjovského státu a šířila byla šířena i násilím mezi sunnity v Íránu.

Organizace státu se jako obvykle dělila na oblast úřadů vojenských, které měli v rukou turečtí předáci qizilbašských kmenů, a na oblast úřadů civilních, které byly obsazeny Íránci. Toto dělení bylo obvyklé již od Seldžuků. Šáhův dvůr neměl pevného sídla, provázeli šáha na jeho cestách a taženích. Hlavním městem byl Tebríz, a v něm trávil dvůr zimní období. Také některé úřady v něm měly své sídlo. Po šáhovi nejvyšší osobností byl jeho wakíl, místokrál, zástupce. Byl náčelníkem armády, a měl titul amír al-umará'. Hodnosti emírů byly odstupňovány podle funkcí a emíři byli vybaveni lény, které jim šáh jako výhradní vlastník veškeré půdy přiděloval do užívání za výkon služeb. Civilní administrativu vedl wazír. Z funkce wakíla Ismá'íl brzy vydělil nevojenské kompetence, které připojil k úřadu vezíra, který se pak jako velkovezír stal po šáhovi nejvyšší osobou ve státě a vedle něho byl jako nejvyšší vojenský maršálek amír al-umará'. V čele soudní správy stál qádí (qází) 'askar, nejvyšší soudce armády a celé říše. Speciální okruh působnosti měl tzv. sadr. Jemu podléhala správa a chod navožených nadací (auqáf) sloužících veřejným sociálním, kultovním a jiným cílům, a řešení problémů týkajících se sajjidů, Prorokových potomků, především 'Alíovců. Z hlediska politického a sociálního byl úřad sadra neobyčejně důležitý.

Porážka na Čaldiránu byla pro Ismá'íla těžkou ranou a hluboce otřásla jeho postavením. Qizilbaši, z nichž většina nejvyšších hodnostářů pocházela a kteří tvořili jádro vojska,

byli neklidní a snažili se osamostatnit. Nastoupení Ismá'ílova nezletilého syna Tahmáspa I. (1524-1576) situaci dále zkomplikovalo. Vláda se dostala do rukou qizilbašských majordomů a ucházeli se o ni Tahmáspovi bratři. Také vnější nebezpečí ohrožovala safíjovskou říši. Tahmáspovy slabosti využil osmanský sultán Sülejmán I. (1520-1566) a podnikl tři tažení proti Persii. Prvním tažením (1534-1536) se zmocnil arabského Iráku (Mezopotámie) a Baghdádu a proměnil jej v osmanskou provincii. Baghdád se stal sídlem osmanského paši. Třetí tažení (1554-1555) skončilo mírem v Amasji, který uzavřel první období turecko-perských válek. Z východu neustále Tahmáspův stát ohrožovali Uzbeki vedení 'Abdulláhem chánem Šajbáním. Ani s říší Moghulských vládců v Indii se nedařilo udržovat zpočátku přátelské styky a na afghánském pohraničí docházelo ke střetnutím.

Za vlády jeho synů – Ismá'íla II. Ukrutného (1576-1578) a Muhammada Chodábende (1578-1587) se vnitřní situace říše neustále zhoršovala. V odpověď na vladařské neschopnosti vládců a jako výraz rostoucího soupeření vládních špiček, vypuklo po roce 1580 v Chorásánu odbojné hnutí. Do čela mu emíři postavili chorásánského místokrále, syna Muhammada Chodábende, emíra 'Abbáse. V roce 1581 jej odbojní emíři prohlásili šáhem. Hnutí pak na čas utichlo, ale v roce 1586 propuklo znovu, když Muhammad šáh zemřel a uzbecké nebezpečí znovu začalo říši ohrožovat. Chorásánští emíři využili šáhovy nepřítomnosti a ovládli sídelní město Qazwín (Tebríz byl po r. 1530 opuštěn vzhledem k nebezpečí, které mu hrozilo z osmanských útoků). Šáha Abú Táliba prohlásili za sesazeného, namísto něho prohlásili emíra 'Abbáse.

Období narůstající vnitřní krize v safíjovské říši po smrti šáha Isma'íla I., které trvalo až do nastoupení šáha 'Abbáse, bylo dobou největšího rozmachu Osmanské říše.

Po náhlé smrti sultána Selíma I. nastoupil bez odporu jeho syn Sülejmán (1520-1566). Křesťanský Západ jej zvala Magnificus pro jeho zálibu v nádheře, která se projevovala především v náruživé stavební činnosti. Islámský Východ jej znal jako velkého zákonodárce a organizátora a proto jej nazýval al-Qánúní. Velkou zásluhu na úspěšném rozvoji státu uvnitř i navenek měly nejen jeho osobní státnické a organizační schopnosti, ale i jeho schopnost vybírat si spolupracovníky. Jedním z předních spoluvůdců sbírky zákoníků, které byly pod sultánovým jménem vypracovány pro jednotlivá území a provincie, byl Ibráhím paša a po něm další významní velkovézíři jako Lutfí paša a Soqollu Mehmed paša. Významnou osobností dvora byl vynikající právník Abú 's-Su'úd, který jako šajch al-islám, nejvyšší právníká autorita v říši, měl značný vliv na vnitropolitické dění a na státní organizaci. Kromě těchto ještě řada dalších osobností významných obklopovala sultána a podporovala jeho úsilí o zpevnění stavby jeho státu a zvětšení jeho moci.

V zahraniční politice obracel sultán svůj zájem na dvě strany. Byl to především západ, kde mu šlo o to, aby zajistil severozápadní hranici a získal převahu na Středozezemním moři. Na východě jej zajímal Írán. Menší zájmy měla Osmanská říše v jižním Rusku, severní Africe a v Indickém oceánu.

Počátek dalšího pronikání do střední Evropy znamenal obsazení bělehradské pevnosti v r. 1521. Až teprve za pět let byla obnovena válka proti Uhrám. Sultán dovedl udržet v klidu Benátčany a Rusko, takže uherská šlechta a Habsburci stáli proti Osmanské říši osamoceni. Výpravu do Uher zdržela velmi náročná expedice proti johanitským rytířům na Rhodu, který se Sülejmánovi podařilo dobýt až po půlročním námořním a pozemním obléhání a při těžkých ztrátách. Dále to byly revolty v Sýrii a v Egyptě, kde došlo k pokusům o odtržení se od istanbulske vlády, a menší nepokoje v Anatolii i v samotném Istanbulu.

Na jaře r. 1526 se čtvrtmiliónová armáda doprovázená mnoha sty lodí vydala proti proudu Dunaje do Uher. Cílem bylo zmocnit se Budína a ovládnout trvale celou uherskou kotlinu. V bitvě u Mohácse Turci poměrně snadno rozdrtili malou armádu Ludvíka Jagiellon-

ského (v bitvě zahynul) a tím si otevřeli cestu na Budín. Ve sporu o uherskou korunu mezi rakouským králem Ferdinandem Habsburským a Janem Zápolským, knížetem sedmihradským, podporoval Sülejmán Zápolského, které učinil uherským králem a svým vazalem. Ferdinand se pokusil v roce 1529 znovu o uherskou korunu, byl však tureckými vojsky z Uher vyhnán a turecká vojska v témže roce poprvé oblehla Vídeň. Zápolský byl jako uherský král a osmanský vazal potvrzen. Mírovým ujednáním z r. 1533 byl Ferdinand Habsburský donucen platit roční tribut Portě podobně jako Zápolský. Když r. 1541 Zápolský zemřel, vznesl rakouský císař opět nároky na uherskou korunu. Sülejmán Ferdinanda znovu vojensky těžce porazil, a aby své panství v Uhrách upevnil a zbavil rakouské vládcy jakýchkoli nároků na vládu v Uhrách, změnil celé Uhry v osmanskou provincii, pašalik, s ústředím na Budíně. Rokem 1547, kdy skončily boje a jednání s Rakouskem o Uhry, počíná zhruba 150leté panství Osmanů nad Uhrami. Sedmihradsko zůstalo nadále samostatným knížectvím k Osmanské říši vazalskými povinnostmi připoutaným.

Ve východní Evropě upevnil sultán své panství v Moldavsku a připojil k němu Besarabii, území mezi Dněstrem a Prutem. Tím se dostal do přímého styku se západní Ukrajinou, která byla zájmovou sférou Polska a o kterou se později vedly dlouhé boje.

Na Středozezemním moři byla osmanská námořní moc již v polovině 16. století převládající mocí. Válka se španělským králem Karlem V. v r. 1556 skončila osmanským vítězstvím, na němž se významně podílel alžírský místodržící Chajruddín. V témže roce bylo po porážce španělské flotily u Tripolisu také Tripolsko (Libye) připojeno k Osmanské říši. Zbývající země severní Afriky byly buď již před tím součástí Osmanské říše – Alžír byl v osmanské moci od 1518 – nebo byly k Osmanské říši přivtěleny později – Túnis, který byl závislým osmanským územím pod vládou dynastie Hafsové až do roku 1574, kdy byl Osmanci zabrán.

Íránsko-osmanská hranice v Kurdistánu byla značně nejistá a žádala si řešení. Osmanský zájem o východní hranice nebyl způsoben jen touto nejistotou, nýbrž také tím, že osmanská vláda počala jevit zájem o arabský Irák a Zakavkazí. Zvláště Irák byl v popředí zájmu ze dvou hlavních důvodů. Byl důležitý jako průchodiště obchodu z Perského zálivu přes Basru a Baghdádo Halabu a na břehy Středozezemního moře a jako území se značným bohatstvím zemědělské půdy. Toto hledisko se uplatňovalo také při hodnocení Zakavkazí. Potřeba nové zemědělské půdy byla způsobena nedostatkem beneficí pro rostoucí třídu vojensko-lenních funkcionářů.

Uzavření míru s Rakouskem v r. 1533 umožnilo Sülejmánovi obrátit se na východ. Íránská vojska byla poražena a 1534 padl Tebríz a s ním padl do Sülejmánových rukou celý Ázerbajdžán. Odtud vedl sultán svá vojska na Baghdád, který se dostal na konci téhož roku do osmanských rukou. Spolu s Irákem, který po ovládnutí Baghdádu připadl celý osmanskému sultánu, se dostaly pod osmanskou vládu i pobřežní oblasti Arabského poloostrova v severní části Perského zálivu. K upevnění dosažených vítězství vedl Sülejmán ještě dvě další výpravy v roce 1548 – 50 a v letech 1553–55. v obou zvítězil a v roce 1555 přinutil šáha Tahmáspa I. k míru, podle něhož připadl Osmanské říši Irák, zatímco Ázerbajdžán s Tebrízem získal Tahmásp zpět. Gruzii a Arménii si obě říše mezi sebe rozdělily: Osmanská říše dostala západní části, Safíjovci si vzali východní území.

Osmanské říši tím, že ovládla Egypt a s ním Hidžáz a plavbu po Rudém moři, se dostaly do rukou příjmy, které ztenčeny již jen na malou míru plynuly z tranzitního obchodu indického. Osmanská říše měla zájem na jeho obnovení a rozvinutí. V roce 1529 byl učiněn pokus prokopat Suezskou šíjí průplav, který by zkrátil námořní cestu z Indie do Evropy a tak vzal vítr z plachet Portugalcům, kteří se v prvních třech desetiletích již pevně etablovali v Indickém oceánu.

K vojenské akci přistoupil Sülejmán až když se se žádostí o pomoc proti Portugalcům k němu obrátil vládce Gudžerátu. V roce 1538 vypravil proti Portugalcům v Diú loďstvo vedené Sülejmánem pašou. V Indii výprava neměla žádný úspěch. Jejím jediným přínosem bylo, že Osmanci se uchytili v Jemenu, který se jim po celý zbytek 16. století dařilo s větším či menším zdarem ovládat. Téměř úplně se jim to zdařilo až na konci století, avšak vždy tam byla jejich nadvláda nejistá a sporná, ohrožovaná drobnými domácími jemenskými sunnitskými sultány a zajdovskými ší'itskými imámy. Ve čtyřicátých a padesátých letech operovali v Rudém moři, v Perském zálivu a v Indickém oceánu proti Portugalcům dva významní turečtí admirálové Pírí rejjis a 'Alí rejjis, kteří pod osmanskou nadvládou přivedli Hormuz, Bahrajn a Masqat. Námořní převahu Portugalců však nikterak neohrozili.

Sultán Sülejmán byl realistický politik, který si plně uvědomoval politický význam, který jemu a jeho státu dodávaly vojenské a politické úspěchy v zahraniční a vnitřní politice. Tento realismus způsoboval, že Sülejmán dovedl moudře využívat v zahraniční politice politiky míru a vyjednávání a spojenectví s jinými státy. Tyto zřetele jej přiměly k tomu, aby ku příkladu bez brutality naložil s Johanity na Rhodu, když ho dobyl, nebo aby uzavřel s „nejkřesťanštějším králem“, francouzským králem Františkem I., dohodu o míru, přátelství a obchodu v r. 1535. Tato dohoda, v níž měly svůj základ tzv. kapitulace, výsady poskytované osmanskou vládou zahraničním obchodníkům, předvíдалa spolupráci osmansko-francouzskou proti Habsburkům v Rakousku a Španělsku a obsahovala řadu ustanovení o výsadách pro francouzské kupce v osmanské říši. Tyto kapitulační výsady z r. 1535 nebyly novinkou, neboť obchodně-politická ujednání tohoto typu existovala za byzantského císařství. Smlouva z r. 1535 tuto tradici obnovila a současně byla první kapitulací mezi osmanským státem a evropskou zemí. Stala se počátkem dlouhé řady podobných ujednání, která vydatně přispěla k politickému a hospodářskému úpadku Osmanské říše v 18. a 19. století, a byla jednou z hlavních příčin pro vměšování evropských mocností do vnitřních záležitostí Osmanské říše.

Také vztahy s Ruskem byl přátelské. Ruský stát v době Sülejmánově pod vládou cara Ivana IV. Hrozného se stal silným centralizovaným státem, který v r. 1552 dobyl Kazaně, zničil kazaňský chánát a po dvou letech také chánát astrachaňský, takže se celé Povolží stalo součástí moskevského státu. Současně začalo se s jeho christianizací, která se neobešla bez potíží. Posledním zbytkem turkomongolských států ve východní Evropě byl chánát krymský, který byl pod ochranou osmanského sultána. Zájem Moskvy se soustřeďoval v jižním Rusu na to, aby sultán zabráňoval chánovi v útocích na jižní ruské pohraničí a dovolil ruským obchodníkům volně obchodovat ve svém státě.

Ve vnitřní politice bylo Sülejmánovou velkou zásluhou, že byly vypracovány zákony pro všechny části říše. Základem těchto zákonů bylo islámské náboženské právo. Kromě toho vycházely z potřeb státu a existujících osmanských společensko-ekonomických institucí a systémů, pokud byly v těchto jednotlivých částech říše již dřívějšími zákoníky zavedeny a vžity, nebo do nich byly (v případě nově dobytých území) vydávaným zákoníkem zaváděny. Současně tyto zákoníky vycházely z místních právních zvyklostí, pokud je bylo možno přizpůsobit osmanským právním institucím nebo podle nich osmanské právní instituce, z nich především společensko-hospodářský systém, hlavně lenní a fiskální, upravit (ku příkladu v Egyptě). Velké zákonodárné dílo bylo vždy považováno za největší Sülejmánův státnický čin.

Regulace práv a povinností jasnými zákony, značné sjednocení dosud různorodých správních, fiskálních a sociálních nařízení významně posílilo centrální moc a zpřesnilo státní evidenci hospodaření s existujícími prostředky. Tyto zákony měly za následek, že se zvýšil tlak na rolnictvo, jehož práce byla základem života státu, a jeho diferenciaci dostala nový impuls. Souviselo s nimi i zdůraznění administrativní úlohy feudálů na beneficiích a posílení

jejich hospodářské a politické moci. Obojí vedlo k nespokojenosti poddaných, především venkovanů, kteří před daňovým tlakem utíkali z vesnic do měst. Stát tomu čelil nařízením o povinnosti vracet uprchlé rolníky (během přesně vymezené lhůty, po jejímž vypršení nebylo možno uprchlíka vrátit) zpět do jejich vsí. Tento vývoj probíhal za neustálých výbuchů nespokojenosti a jejich likvidace, rolnických povstání, která zvláště v Anatolii byla častá, vleklá a rozsáhlá. Velmi nebezpečné povstání vypuklo již za Selíma I. pod vedením šejcha Dželála (hnutí dželálské); jiné vypuklo na počátku vlády Sülejmánovy vedeno šechem Qalandarem. Mimo Anatolii propukaly nepokoje v Řecku, Srbsku a Albánii.

Pro stabilitu slovanských křesťanů východního vyznání bylo významným činem jejich vyčlenění z působnosti řeckého patriarchy a vytvoření srbského patriarchátu, do jehož rukou byla vložena správa východních slovanských církví na území Osmanské říše.

V době Sülejmánově zaujímal Osmanské imperium plochu přibližně šesti miliónů km², asi s 25 miliony obyvateli. Říše byla rozdělena na 21 ejáletů, provincií, jimž stál v čele bejlerbeji v hodnosti paši, které se rozdělovaly celkem na 250 sandžağů (proti konci 15. století to byl čtyřnásobný počet). Finanční situace státu byla dobrá; státní příjmy za Sülejmánovy vlády plynule stoupaly (2,5 mil dukátů – altinů za Mehmeda II., ve 20. letech 5,5 mil altinů, 50. – 60. léta 9-11 mil. altinů). Armáda měla na konci Sülejmánovy vlády kolem 50 000 mužů, feudální jízda čítala přibližně 130 000 jezdců, dělostřelectvo disponovalo asi 300 kusy děl. Také loďstvo bylo velmi silné.

Sultán Sülejmán zemřel v Uhrách při obléhání pevnosti Szigetú 6.9.1566, když po smrti Ferdinanda Habsburského vypukla nová válka.

Moderní historiografie jistě právem datuje počátek poklesu osmanské moci od smrti Sülejmánovy. Navenek se Osmanská říše jevila při Sülejmánově skonu v plné síle. Expanzivní snahy byly v činnosti a dosáhly ještě i později významných úspěchů, přesto však uvnitř osmanské společnosti se začínaly projevovat rozkladné tendence. Byl to početní růst feudální vrstvy, který při nedostatku nových lén vedl k drobení a zmenšování existujících údělů, i mocenský růst některých jedinců a rodin, který umožňoval usurpace velkých údělů, které vedly k úniku těchto beneficií ze státní kontroly a k daňovému úniku. S oběma jevy souvisel vzestup fiskálního tlaku ze strany státu a leníků na poddané obyvatelstvo. Tyto krizové jevy za Sülejmánovy vlády se ještě naplno neprojevily, avšak po jeho smrti počaly rychle poškozovat státní a společenský organismus říše.

Po Sülejmánově smrti propukají znovu a s nebývalou prudkostí nepokoje, které zachvacují rozlehlá území. Výkup zemědělských a řemeslnických produktů za státem stanovené ceny a formy, jakými se tento výkup uskutečňoval výkonnými orgány, zle poškodily tržní ceny a zhoršily postavení rolníků a městských řemeslníků, zvláště v Anatolii. Z tohoto vývoje těžila lichva, která vytvořila nový problém – bezzemky. Tato situace ve spojení s útoky vesničanů do měst, růst městské chudiny a venkovských bezzemků, úpadek zemědělské výroby vytvářela nebezpečné prostředí. Rokem 1588 začíná období rolnických povstání, kterým v čele stáli často drobní feudálové. V roce 1595 začalo velké povstání, které zachvátilo většinu Anatolie a střední Balkán až po Bosnu. K němu se přidalo mnoho drobných feudálů, které vedl jeden z nich, 'Abdulhálím zvaný Qara Jazidži, a po jeho smrti jeho bratr Deli Hasan. Povstání utichlo, když Deli Hasan dostal bosenský pašalik. V témže roce ale propuklo další povstání vedené Qalanderem Oghlu, které obsáhlo celou západní Anatolii. Jeho vůdce měl v úmyslu odstranit z Anatolie osmanskou vládu. V roce 1608 byl však poražen a uprchl do Íránu. Ani evropská část Osmanské říše nebyla klidná. V Moldavsku vypuklo povstání v r. 1572, ve Valašsku v r. 1594. Kromě toho vypukly nepokoje a vzpoury v Bulharsku, jižním Srbsku, Černé Hoře, Hercegovině, Morei, Albánii a v Dalmácii. Hnutí byla vždy potlačena, měla však trvalé neblahé následky: otrásla vnitřní stavbou státu, represálie po nich následu-

jící byly živnou půdou pro nové nepokoje, a zhoršovaly i postavení feudálů, kteří se podle svých zájmů k povstalcům také připojovali.

Ke škodě říše byli i nedosti schopní vladaři, kteří svému úkolu nedorostli, vládci slabí, kteří přenechávali řízení státu klíče dvořanů, které často stály v čele manželky a matky sultánů. Tento neblahý jev začal již za Sülejmána, když se ve stáří nechal ovlivňovat svou (jedinou) manželkou Churrem Sultán (Roxelanou). V takovém prostředí se šířila korupce, která podlamovala zákonnost a autoritu státu. Rostl také vliv janičářských sborů na sultány. Luxus dvora pohlcovал veliké částky ze státních příjmů, které se ozdravovaly vypisováním nových dodatečných daní.

Za vlády Sülejmánova syna a nástupce Selíma II. (1566-1574) ležela všechna faktická moc v rukou jeho velkovezíra Mehmeda paši Soqollu (Sokoloviče), který se již za Sülejmána stal (1564) velkovezírem a ve svém úřadě setrval až do svého zavraždění v r. 1579. Mehmed paša se pokusil proniknout v r. 1569 do ústí řeky Volhy, leč bez úspěchu. Zamýšlel též prokopat kanál spojující Volhu s Donem, který měl hlavně vojenský cíl: s jeho pomocí přepravit z Černého moře flotilu do Kaspického jezera a dodat tak vojenským operacím proti Íránu většího důrazu. Celý projekt ztroskotal na neochotě krymského chána Dewlet Gireje a také vývoj ve Středomoří plán zhatil.

Mehmed paša snad zamýšlel za pomoci severoafrických států a španělských muslimů zmocnit se Španělska a tím zasadit úder habsburské moci a získat přístup k americkému zlatu, jehož příliv křesťanskou Evropu hospodářsky neobyčejně posiloval a zvýhodňoval proti Osmanské říši, která ve srovnání se západní Evropou měla nesrovnatelně menší příjmy ze zahraničí, neměla žádné kolonie a byla odkázána prakticky jen na vlastní zdroje. Tato ekonomická disparitace nadále narůstala a byla jednou z důležitých příčin hospodářské a vojenské převahy Evropy nad Osmanskou říší. K útoku nedošlo, naopak Osmanci se dostali pro svůj spor s Benátkami o Kypr, který byl v rukou Benátčanů neustálou hrozbou pro Osmanskou říši, do války se Svatou Ligou: papežem, Benátkami a Španělskem. Francouzi, zaměstnaní vlastními nábožensko-politickými problémy, nechali sultána na holičkách. V bitvě u Lepanta v Korintském zálivu zničilo v roce 1571 loďstvo Svaté Ligy prakticky celou osmanskou flotilu. Členové Svaté Ligy ale nevyužili svého vítězství. Svatá Liga se rozpadla a jediné, co vítězství nad Turky přineslo bylo to, že osmanské loďstvo ztratilo pověst neporazitelnosti. Rozpad Ligy poskytl Turkům čas vybudovat v překvapivě krátkém čase nové loďstvo, které si vynutilo opět převahu ve Středomoří i v jeho západní části. V roce 1574 byli Španělé vypuzeni z Túnisu a Túnis se stal osmanskou provincií. Mírem s Benátkami v roce 1573 byla legalizována osmanská anexe Kypru a Benátky zaplatily válečnou náhradu. S Rakouskem trval mír a byl v r. 1574 obnoven.

Za vlády Muráda III. (1574-1595) se Benátky pokoušely o obkličovací politiku. Navázaly spojení s Íránem, avšak smrt šáha Tahmáspa narušila tyto plány a naopak slabost nového šáha, Ismáíla II., poskytla Turkům příležitost k agresi. V roce 1577 pronikli do Zakavkazí a obsadili Tbilisi. Válka s Persií skončila až v r. 1590 tím, že Osmancům připadla Gruzie, Tebíz a Lúristán a íránský šáh byl přinucen zastavit pronásledování sunnitů.

Vážnou ztrátou a ohrožením stability říše byla násilná smrt Mehmeda paši Sokoloviče (1579) z rukou drvíše Orloviče ze msty za zákrok proti nábožensko-sociálnímu hnutí hemzevitů v Srbsku a v Makedonii. Po Sokolovičovi následovala řada rychle se střídajících velkovezírů.

Vláda Mehmeda III. (1595-1603), Murádova syna, byla opět vyplněna boji. Vypukla válka s Rakouskem, kterou v r. 1596 zahájilo velké vítězství nad Rakušany u Kereszteše (Keresteš). Válka se vzdor tomu vlekla a teprve v roce 1606, za vlády sultána Ahmeda I. (1603-1617) skončila mírem v Zsitvatoroku (Žitvatorok). Podle něho Osmancům připadl

Eger, Ostříhom a na jihu Kanizsa (Kaniža) a Rakousko muselo uznat jako uherského knížete sedmihradského Bocskaye Istvána (Bočkaj István).

Na východní hranici dobyté Zakavkazí činil sporným šáh 'Abbás I. (od r. 1589). Využil protiosmanských nálad a bez velikých obtíží vzal Osmanské říši opět Tebríz a Jerevan. Tím válka neskončila, ale podobně jako válka s Rakouskem přesáhla do vlády sultána Ahmeda I.

V 16. století byla v Osmanské říši plně rozvinuta celá řada výrobních odvětví, která zvláště v městské výrobě hrála důležitou roli. Byla to zbrojní výroba a s ní spojené zpracovávání kovů, zpracování dřeva, stavební výroba, výroba keramiky (nádobí, fajánsí), zpracování kůží, výroba textilu a zhotovování koberců. Výroba a směna se soustřeďovaly ve městech, která v 16. století rychle rostla, zvláště na Balkánském poloostrově, kde nastává vytváření silných městských sídlišť. Výrobu řídily cechy stojící pod státním administrativním dohledem. Směna i výroba se v městech soustřeďovala na tržištích. Přímořská a podunajská města byla dále významnými středisky zahraničního obchodu, kde obchodní kapitál dosahoval značného objemu soustředěn v rukou loďařů obchodníků. Přesto však v Osmanské říši nevznikl v této době městský obchodnický patriarchát obdobný evropskému. Vinu na tom měla převládající státní organizace a dozor státu nad obchodem a výrobou, které nedovolovaly, aby se vyskytli hospodářsky silní jedinci či skupiny.

Politickou a hospodářskou konjunkturu provázal i rozmach kulturní. V 16. století se osmanská turecká literatura dále vyvíjí směrem ke své vlastní charakteristické podobě.

Nejvýraznějším literárním projevem je nadále poesie, která se rozvíjela v několika úrovních. Její nejvyšší podobou byla poezie psaná osmanštinou, jazykem plným arabizmů a persianizmů, se složitou formální rétorikou a v arabsko-perských metrech. Tato poezie byla často neobyčejně slovně vyumělkovaná (pod vlivem indického stylu) a její slovní akrobacie umožňovala různě číst a různě vykládat nejen jednotlivé verše, nýbrž i celé básně. V této poezii se stal klasikem této doby a celé osmanské turecké literatury Báqí (1526-1600). Jeho mecenášem byl sultán Sülejmán a jeho nástupci. Sám Sülejmán psal básně (pod pseudonymem Mühibbí) za vydatné pomoci Báqího. Báqího učitelem byl Zátí (Dátí +1546), básník a literární kritik). Mystickou poezii psal Chajálí (+1557), Sülejmánův oblíbenec, a Lámi'í. Tato vysoká poezie, vznikající ve dvorském prostředí nebyla jen poezií dvorskou, nýbrž byla hojně rozšířena a oblíbena i mezi lidovými vrstvami.

Rozvíjela se i poezie satyrická a komická, která byla skládána v prostším jazyce.

Velice oblíbené byly lidové romány – milostné a hrdinské přednášené lidovými pěvci ('ášiqy). Tyto romány (destány) byly v oblibě nejen mezi lidem, ale i u dvora ve vysokých kruzích. Byly to příběhy sajjida Battála al-Gházího (vyprávějí o bojích s Byzancí), sultána Saru Saltuqa (s tímž obsahem), příběhy čtyřiceti vezírů. Oblíbeny byly anekdoty hodži Nasreddína (žil cca ve 14. až 15. století).

Básnické milostné eposy skládal v dialektu ázerí písící Fuzúlí (Fudúlí, + kolem 1563) z Baghdádu a velmi pilný Lámi'í (+ 1530 – 1532).

Naučná literatura se pěstovala turecky v oboru literární historie, kde se psaly sbírky životopisů básníků a básnické anthologie. Životy i jiných významných mužů (politiků, právníků) byly sbírány do životopisných lexikonů. Jinou oblastí byla geografie, zvláště důležitá byla geografie námořní spojená s praktickými potřebami mořeplavby (námořní příručky – Bahríje – od Píriho rejjise a 'Alího rejjise). Podobně jako poezie byla i historická díla psána vyumělkovaným jazykem a hojně byla doprovázena poetickými vložkami. Na jejich kompozici a vyjadřování nepochybně působily i historické eposy. Vrcholem osmanské historiografie 16. století je spis Tádž at-tewárich od Sa'duddína (+1599). Jiným významným historikem této

doby byl 'Alí (+1599). Ferídún bek (+1583) sestavil obsáhlou sbírku státních listin a korespondence.

V oblasti jazykovědy vznikla první turecky psaná gramatická příručka tureckého jazyka z pera Bergamli Qadrího. Kromě uvedených vědních oborů se pěstovala medicína, astronomie, matematika, theologie a právo.

Studium se soustřeďovalo v madrasách, ve kterých se přednášely především obory theologické a právo. Tyto madrasy se svými učiteli a studenty byly udržovány – podobně jako jiná veřejná dobročinná zařízení – z prostředků poskytnutých jim nadacemi. Široký rozmach těchto nadací svědčí o veliké podpoře, které se pěstování věd a vzdělanosti těšilo ze strany představitelů vládnoucích vrstev.

Osmanská architektura je v 16. století v oboru kultovních staveb usměrněna dílem geniálního architekta sultána Sülejmána, Sinána aghy (byl řeckého původu; zván též Mi'már Sinán či Hodža Sinán; žil 1490-1598). Vytvořil přes tři sta staveb nejrůznějšího druhu ve všech částech říše, od Budína až po Mekku. Etapy jeho vývoje vytyčují jeho „učednické“ dílo, mešita Šehzáde v Istanbulu (postavená pro syny sultána Sülejmána), „tovaryšské“ dílo, mešita Sülejmánije v Istanbulu a dílo „mistrovské“ mešita Selímije v Edirne. V architektonickém řešení vychází z koncepce Aje Sofie: mohutné pilíře v rozích centrální dvorany, kterou obklopují čtyři boční prostory spojené spolu s dalšími rohovými prostory, nesou centrální kopuli, na kterou se kupí boční polokopule a kopule stále nižší a drobnější. K modlitebnám (k jejich haramu, posvátnému okrsku) patřila ještě další zařízení, jako madrasy, knihovny, nemocnice, vodojemy, kašny, jídelny a kuchyně pro chudé, školy a hrobky.

XVI. INDIE POD VLÁDOU MOGHULŮ

Pád afghánské dynastie Lódí a její vystřídání někdejší jejím vasalem Timurovcem Zahíruddínem Bábúrem v roce 1526 znamenaly obrat v dějinách západní Indie. Bábur vládl sice jen krátce (do r. 1530), ale jeho vláda přinesla politické a sjednocení území prostírajícího se od Am,udariji po Bengálsko a od Himálaje po Gwalior v rukou dilhijských sultánů.

Během vlády jeho syna Humájúna (1530-1556) došlo k pokusu svrhnout rod nových sultánů. Na jihu země vzrostla moc gudžerátského vládce Bahádura, který šířil svoji moc na sever na úkor Humájúnova státu. Humájúnovi se podařilo jej pokořit a zmocnit se Gudžerátu. Jeho úspěch však zmařil afghánský velmož Šír Chán, který Humájúna porazil. Humájún se odebral do Láhauru a pak do Íránu, aby u perského šáha hledal pomoc. Šír Chán (nyní Šír Šáh) obnovil na pět let (1540-1545) afgánskou vládu nad Indií. Šír Šáh byl nepochybně výborný organizátor a státník, který v krátké době dokázal obnovit a doplnit správní a fiskální aparát a vybudovat administrativní systém, o které se moghlská správa po dlouhou dobu opírala. Reorganizoval soudnictví, obnovil poštovní službu a za jeho vlády ožila zase obchodní aktivita uvnitř země a obnovily se i zahraniční obchodní styky. Po jeho smrti se říše rozpadla a stala se Humájúnovou kořistí, který za pomoci íránského šáha Tahmáspa ovládl Afghánistán a odtud obnovil pak svou vládu nad údolím Indu a Gangy.

Když po jeho smrti (1556) nastoupil jeho syn Akbar, obnovily se pokusy zbavit se vlády Bábúrovců. Akbar nebyl ještě plnoletý a jeho vláda se prakticky omezovala na samostatný Pandžáb, zatímco Dilhí a Ágra byly v rukou odbojných guvernérů. Hlavním soupeřem byl hinduistický vezír afghánského vládce 'Ádila Šáha, který zamýšlel vytvořit v západní Indii hinduistický stát. Akbarův poručník Bajram Chán porazil v r. 1556 afghánské vojsko a v roce 1557 se Akbarovi afghánský šáh poddal. Také odboj guvernérů v Dilhí a v Ágre se Akbarovi podařilo zlomit. Tím byla říše opět sjednocena v rukou Bábúrovců. Za své sídlo si Akbar zvo-

lil Ágru. V letech 1561-1563 musel likvidovat několik palácových spiknutí a současně s úspěchem rozšiřoval své území do Dekkánu (uzavřeno 1565). V dalších letech upevnil svou vládu v severních oblastech Dekkánu a ne jeho okrajových územích na západě. Pevně ovládl Bengálsko, Gudžerát, Kašmír, Sind a Belúdzistán a Qandahár (v letech 1568-1595).

Jeho vojenská aktivita byla, jako to bylo pravidlem, jen vnějším projevem síly státu, který řídil. Akbarův význam byl v tom, že všechna dobytá území uměl stmelit s jádrem své říše, a vytvořit tak organizačně stejnorodý celek, který by byl schopen trvalé existence. Ve vnitřní politice sledoval vlastní cesty, které byly značně odlišné od cest jeho předchůdců. Ti vládli jako muslimové nepřátelští domácímu hinduistickému obyvatelstvu. Hinduismus nepatřil mezi náboženská učení islámem tolerovaná a jeho kultury se muslimům jevily jako nepochybné modloslužebnictví. Akbarova politika vůči hinduistům se však od počátku vyznačovala snahou hinduisty tolerovat a poskytnout jim příležitost účastnit se vlády. Odstranění postupné daně z hlavy mu získalo spolu s ohleduplným zacházením s hinduisty mnoho stoupenců ve všech vrstvách nejpočetnější složky obyvatelstva státu. Tento nový vztah ukazoval cestu k vytváření nového společenského a státního zřízení založeného nikoli na rozdílech náboženských nýbrž výlučně na rozdílech třídních majetkových (kastovních). Tím se vytvářely ovšem předpoklady k tomu, aby říše nabyla silného národního – indického – zabarvení. Velký zájem měl o získání rádžputské šlechty, kterou k sobě připoutal sňatky. Tím se stali tito nejvýznamnější představitelé politické moci hinduistů nejsilnější oporou říše. Akbarova politika tolerance spočívala na silném osobním zájmu o náboženství. Akbar studoval horlivě všechny dostupné náboženské nauky a na základě jejich vzájemného srovnání se pokoušel nalézt jejich společný věroučný základ. Výsledkem bylo vytvoření nového náboženství, které mělo překonat především rozpory mezi islámem a hinduismem a současně také odstranit i politické a sociální rozdíly, vytvořil ideologickou jednotu, která by umožnila trvalou existenci jeho říše. Dín-i iláhí, jak se tato nauka nazývala, byl patrně čistý theismus, prodchnutý nepochybně mystikou a teosofií. Rozšířil se jen nepatrně. Jen okolí samotného sultána jej vyznávalo spíše z loajality než z náboženského přesvědčení. Byl to odvážný pokus, který však překračoval meze možností a byl předem odsouzen k neúspěchu.

Hospodářskou stabilitu státu posílil Akbar také řadou opatření prováděných podle vzoru Šír Chánova. Základem bylo ozdravení fisku novou katastrací s novým hodnocením orné půdy, upevněním cen a příjmů. Daňový pacht byl odstraněn a naturální dávky byly nahrazeny odvody v penězích. Do čela finanční správy byl postaven hinduista. Říše Velkých Moghulů, jak se nazývá vláda Báburových nástupců, byla státem převážně zemědělským. Jen textilní výroba hrála mezi řemeslnou či manufakturní výrobou větší úlohu. Hlavním zdrojem státních příjmů byla pozemková daň. Sociální struktura byla feudální kombinovaná s hinduistickým kastovním systémem, kterému se muslimský feudální režim musel do značné míry přizpůsobit. Správní systém byl vojensko-lenní, připomínající poněkud zřízení egyptských mamlúků. Akbar se snažil prosadit do lenního zřízení větší pravomoc státu (kontrolovatelnost a odnímatelnost beneficí), avšak jeho pokusy ztroskotaly na tom, že léna byla prakticky ve vlastnictví leníků. Akbar reorganizoval nově armádu a její výzbroj doplnil novou zbraní – dělostřelectvem.

Na životní úroveň poddaných, na její růst či pokles, měly veliký vliv proměnlivé podnební podmínky. Těmi byli ohroženi především obyvatelé venkova. Ostré sociální rozdíly, které tyto nestálé životní podmínky s mimořádnou důrazností stavěly před oči, existovaly mezi obyvateli venkova na jedné straně a obyvateli měst na druhé, a mezi poddanými měst a venkova na jedné a vojenskými či úřednickými vrstvami na druhé straně či mezi těmito vrstvami a skupinami obyvatelstva a duchovenskými skupinami, a zvětšovaly a vyostřovaly je dále neprostupné kastovní předhrady.

Vnitřní klid nastolený šáhem Akbarem pokračoval také za vlády jeho syna Džanhán-gíra (1605-1627). Pokračoval v politice náboženské snášenlivosti a navíc omezil ještě tlak, který jeho otec vyvíjel proti muslimské ortodoxii. Tím si na svou stranu získal i muslimské předáky. Vojenské akce nebyly veliké a nikterak nepřispěly k rozšíření území říše. Džahángír byl nakloněn umění – sám byl dobrým básníkem – a tak byl jeho dvůr také centrem literárního a výtvarného tvoření (knižní malířství, stavitelská díla).

Jeho syna a nástupce Šáhdžahán (1627-1658) byl naopak agresivní válečník. Své vojenské akce soustředil na zlomení moci dekkánských států, které během let 1632-1636 ovládl a přinutil k vazalskému tributu a uznání jeho svrchovanosti.

Jeho doba bývá považována za vrchol moghulské moci. Tento dojem je povrchní a zakládá se na šáhově nádhrymilovnosti a na jeho pilné stavební činnosti. Uvnitř státu se počaly objevovat první příznaky jevů, které později přispěly k pádu moghulské moci. Sultánův nádherný dvůr a jeho stavitelská záliba zemi velmi tížily, také libovůle úředníků rostla, rostlo vysávání a útisk poddaného obyvatelstva. Šáhdžahán byl horlivým muslimem a z tohoto zaujetí pro islám provedl několik činů, které otrásl důvěrou nemuslimů (hinduistů) v upřímnost toleranční politiky.

V letech 1645-1647 se Šáhdžahán pokusil anektovat Transoxánii, vlast moghulských šáhů. Obsazeny byly jihovýchodní území, ale indické armádě nesvědčilo tamní klima a rovněž moghulské válečné metody byly proti íránským metodám zastaralé. Moghulské vojsko bylo poraženo a podnik skončil nezdarem.

Šáhdžahánova vláda skončila zápasem jeho synů o nástupnictví, když v roce 1657 onemocněl.

V boji s bratry a otcem zvítězil Aurangzéb (1658-1707), energický vojevůdce, který od roku 1639 vykonával úřad místokrále v moghulském Dekkánu a rozšiřoval tam moc své-ho otce.

Moghulská říše nepochybně stála a padala s toleranční politikou, kterou zavedl šáh Akbar a ve které pokračoval vojensky nečinný Džahángír. Šáhdžahán naopak rozšiřoval území své říše, současně však počal opouštět politiku náboženské snášenlivosti. Tento nepříznivý vývoj pokračoval dále za Aurangzěba. Ten byl nejen ve víře přísným muslimem, nýbrž také fanatickým nepřítelem všeho neislámského. S úmyslem islamizovat hinduisty zahájil rozsáhlou akci: bořil hinduistické chrámy, hospodářským tlakem se snažil dohnat poddané k přestupům na islám, obnovil daň z hlavy pro nemuslimy, kterou uložil i Rádžputům a jejich šlechtě. V Rádžputu obnovil přímou moghulskou správu. Tato opatření změnila Rádžputy v nepřátele Moghulů. V zemi propukla povstání Džattů, Sikhů a Afghánců, kteří se pokoušeli využít neklidu k vlastnímu prospěchu. V letech 1680-81 vypukla válka s Rádžputem a pak vleklá válka v Dekkánu, kde se na troskách Moguly pokořených hinduistických států vytvořila říše Maráthů. Válka s Maráthy byla sice úspěšná, ale neobyčejně vyčerpávající: byla velice dlouhá a její výsledky neodpovídaly vynaloženým obětím. Když Aurangzéb v r. 1707 zemřel, nebyli Maráthové přes značné územní ztráty ani jednou rozhodně poraženi.

V době Aurangzěbovy smrti byla moghulská říše nejen vnitřně oslabena a otřesena, nýbrž ohrožovali ji nepřátelé zvenčí. Aurangzéb se zabýval především jihem, kdežto na sever a severozápad neměl dosti času. Tam se stali vážnou hrozbou moghulské autoritě sikhové a Rádžputi.

Rychlé střídání Aurangzěbových nástupců bylo důsledkem složité vnitřní situace říše. Po poněkud delší vládě Muhammada Šáha (1719-1748) se moghulská říše definitivně rozpadla. Třebaže v Dillí ještě sto let sídlili moghulští šáhové, bylo to jen proto, že nové politické síly potřebovaly uchovat zdání existence jediné hlavní autority. Těmito silami, jež do vývoje Indie v 18. století aktivně zasahovali byli Maráthové, dále stát, který vznikl v roce 1724

v Hajdarabádu pod vládou dynastie Nizámovců. Afghánci, kteří od roku 1748 vpadali do Pandžábu a posléze stále intenzivněji do Indie pronikající Angličané. Území Moghulů se omezovalo jen na okolí Dilhí a na Panžáb. Jižní Indie a východ byl v rukou Maráthů a Nizámovců.

V roce 1738 vpadl ze západu do Pandžábu íránský šáh Nádir, který obsadil a zničil Dilhí a s náklady obrovské kořisti a moghulskými poklady se vrátil do Íránu.

Trvalé nebezpečí pro východní Indii tvořili Afghánci, kteří mezi lety 1748-1761 sedmkrát pod vedením Ahmada šáha ad-Durráního, zakladatele moderního Afghánistánu, vpadli do Pandžábu. V roce 1752 jej anektovali a v roce 1757 vyplnili Dilhí. Na útoky Afghánců odpověděli Maráthové v roce 1758 dobytím Pandžábu. Tento maráthský úspěch tvořil vrchol jejich moci. Netěšili se jím dlouho, neboť již v příštím roce jej afgánci znovu ovládli. S vypětím všech sil se Maráthové pokusili obnovit svou vládu nad Panžábem. V roce 1761 se na historické pláni Pánípátské (v roce 1525 zde zvítězil Bádur nad Ibráhímem Lódím) srazili s afghánskou armádou vedenou Ahmadem Šáhem a utrpěli zničující porážku. Ta byla počátkem konce marátské říše. O Pandžáb se již nemohli pokoušet a jejich stát se rozdrobil na několik menších státních útvarů.

Mezitím dosáhli Angličané bitvou, kterou vybojovali u Plassey v roce 1757, prvního většího úspěchu na indickém subkontinentě, který byl počátkem jejich panství v Bengálsku a později v Indii vůbec.

Když Vasco de Gama po obeplutí Mysu dobré naděje dorazil pod vedením arabského lodivoda v roce 1498 na malabárské pobřeží, zahájil epochu evropského pronikání do jižní Asie. Po jeho výpravě následovaly rychle další expedice, které měly za úkol rozšířit portugalské obchodní stanice na indickém pobřeží a vyřadit arabskou konkurenci. Značný úspěch dosáhli Portugalci v tomto ohledu, když byl do čela jejich držav a stanic v Indickém oceánu postaven Affonso d'Albuquerque. Jeho sídlem byla Goa na západindickém pobřeží. Od roku 1505 byl v Indii portugalský místokrál, který spravoval faktorie v Kočínu, Kananuru a v Kolumbu na Ceylonu. Po roce 1530 získali Portugalci také pobřeží kolem Bambájí. Portugalci pronikali do Zadní Indie a do Indonesie a obchod s Východem se stal portugalským monopolem. Misionářská činnost jim působila potíže a ještě v 16. století se za přispění náboženských činitelů portugalská koloniální říše v Indickém oceánu rozpadla. Značně k tomu přispěly i poměry v mateřské zemi. V roce 1580 se Portugalsko stalo součástí Španělska, a když bylo v roce 1588 španělské loďstvo zničeno spojenými námořními silami anglickými a holandskými, ztratil španělský král prostředky, jimiž mohl udržet své panství v Indii.

V roce 1600 dala anglická královna Alžběta výsadu vést obchod s Indií a Východem obchodní společnosti zvané Východoindická společnost, kterou od roku 1603 zastupoval na moghulském dvoře zvláštní konsul, a která získala právo zřizovat si v indickém vnitrozemí obchodní stanice. O portugalské dědictví se Anglie dělila s Holandskem, které se uchýtilo v Indonesii a na východoindickém pobřeží v Bengálsku, kde zřizovalo své obchodní faktorie. Druhá polovina 17. století byla ve znamení růstu anglického vlivu v Indii. V roce 1661 zahájili Angličané stavbu bombajského přístavu a v roce 1690 založili Kalkattu. Portugalské državy v Indii se omezily na Diú, Daman a Gou. V téže době (ve druhé polovině 17. století) vstal Anglii nový soupeř ve Francii, která si zřídila vlastní východoindickou obchodní společnost. Jejím centrem bylo Pondišéri v jižní Indii. Sedmnácté století bylo vyvrcholením holandské převahy v Indickém oceánu a na počátku 18. století se poměr sil počal měnit ve prospěch Angličanů a Francouzů. Mezi Anglií a Francií došlo během 18. století k úpornému zápasu o nadvládu. Nadějí Francouzů udělal konec velitel vojenských oddílů britské Východoindické společnosti Clive v bitvě u Plassey v r. 1757. Angličané mezitím již ovládli v roce 1756 Ben-

gálsko a ve druhé polovině 18. století svou moc rozšiřovali z východu dále na sever a na západ.

Svým podílem, a to nemalým, přispěla do pokladnice islámské vzdělanosti a kultury muslimská Indie až zavlády Velkých Moghulů. Její přínos je o to zajímavější, že je produktem další kulturní syntézy, ve kterém se vyvíjela islámská kultura stykem s odlišnými kulturami, a která má své specifické, nové rysy. Nejpozoruhodnějším projevem této syntézy bylo nepochybně Akbarovo úsilí o vytvoření nové náboženské nauky.

Indický vliv se projevil v moghulském umění neobyčejným bombastem, nabubřelostí – v literárním projevu bombastem slovním, dekorativním v umění výtvarném a v architektuře.

V literárním umění se v moghulské době vytvořil tzv. indický styl, mnohomluvný, nabubřelý a vyumělkovaný styl, který ovládl především poesii. Největším představitelem tohoto stylu byl ʿUrfí ze Šírázu (+1590) a Sábīb z Isfahánu (+1676), jehož dílo je považováno za kulminační bod indického stylu. Znameními básníky byli Fáziz (Fázid), bratr Akbarova ministra a historiografa Abú l-Fadla, a Senáʿi z Mešhedu. Tito básníci pocházeli většinou z Íránu, odkud odcházeli do Indie, neboť u Safíjovců nenalezali mnoho pochopení. Básnili i sami šáhové.

Akbarův zájem o jiná náboženství vedl k překládání buddhistických a hinduistických spisů ze sanskrtu do perštiny.

Z naukové prózy se nejvíce pěstovala historiografie. Bábur zanechal zajímavé paměti. Z historiků jsou neznamenitější jmenovaný Akbarův vezír indického původu Abú ʿl-Fadl, al-Badáʿúní a Chwádža Nizámuddín Ahmad.

Výtvarné umění navazovalo na staré tradice. Představuje ovšem syntesu islámských prvků íránského a středoasijského typu s domácími indickými prvky. Velký vliv měly osobní záliby šáhů-stavebníků, kteří na své stavby povolávali stavitele a architekty různého původu – Íránce, Turky, Indy i Evropany. Bábur si ke zbudování džámí v Pánípatu a Sambhalu povolal turecké architekty, zatímco Humájún byl příznivcem perského stylu; stavěl ovšem ne z cihel, nýbrž z červeného pískovce a z mramoru. Akbarovy stavby jsou synkresí nejrůznějších složek, podobně jako byl synkretický jeho dín-i iláhi. Svého vrcholu dosáhla moghulská architektura za Šáhdžahána. Vedle řady nekultovních staveb vybudoval dva veliké džámíy v Delhí a v Ágře. Z jeho doby pocházejí také nádherné palácové masdžidy v těchže městech a nejslavnější jeho stavbou i jednou z nejproslulejších staveb vůbec je hrobka jeho manželky Mumtáz-i Mahall, Tádž-i Mahall v Ágře. Aurangzébova doba je dobou úpadku nejen politického, nýbrž i kulturního.

Konstantním prvkem, který odolal všem nestálostem vkusu moghulských stavitelů byl kýlový oblouk, často vykrajovaný, a vykládání mramorových ploch polodrahokamy technikou pietra dura.

Charakteristické bylo skvělé využití vegetace a vodních ploch k vytváření jednolitého architektonického celku stavby a jejího přírodního prostředí.

Významnou součástí výtvarného umění bylo malířství – nástěnné a knižní (miniatury), které navazovalo na miniaturistickou školu timurovskou a vyvíjelo se obdobně jako v říši safíjovské. Odlišnosti, které odlišují indickou miniaturu od ostatních miniaturistických kreseb v islámském světě, vedly k tomu, že indiští miniaturisté vytvořili vlastní tzv. moghulskou školu. Značný zájem projevovali tito malíři o žánrové scény a portréty.

Moghulové zanesli do Indie výrobu uměleckého textilu a výrobu koberců, které mají některé odlišnosti v technice, kompozici ornamentů a v barvách.